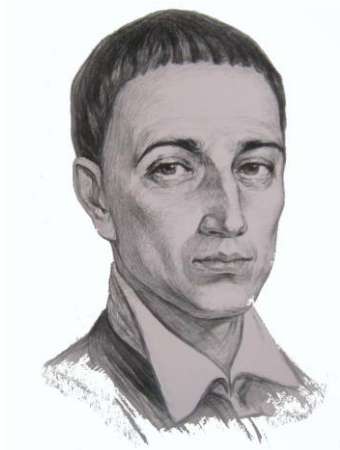

**ДЕПАРТАМЕНТ НАУКИ І ОСВІТИ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ**

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА СТАНЦІЯ
ЮНИХ ТУРИСТІВ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

**ОКЗ «НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ Г.С. СКОВОРОДИ»**

**Присвячується 300-річчю від дня
народження Григорія Сковороди**

ШЛЯХАМИ МАНДРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ СЛОБОЖАНЩИНОЮ

Упорядники:

Грицюта Валентина Миколаївна, методист вищої категорії
КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської
обласної ради

Ярміш Ганна Петрівна, завідувача науково-освітнім
відділом ОКЗ «Національний літературно-меморіальний
музей Г.С. Сковороди»

Відповідальні за випуск:

Мицай Наталія Іванівна, директор ОКЗ «Національний
літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди»,
Заслужений працівник культури України

Редіна В.А., директор КЗ «Харківська обласна станція юних
туристів» Харківської обласної ради, Заслужений працівник
освіти України

ПЛАН

Вступ

Розділ 1. Григорій Сковорода. Хроніка життя і мандрів.....

Розділ 2. Слідами Григорія Сковороди Слобожанщиною

Розділ 3. Унікальні експонати Національного літературно-
меморіального музею Г.С. Сковороди

Література

ВСТУП

У 2022 році виповнюється 300-річчя від дня народження видатного українця, філософа, поета, мандрівника Григорія Савича Сковороди. Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 04.11.2020 № 973-IX «Про відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди», враховуючи важливість постаті Григорія Сковороди, у грудні 2022 року урочисто буде відзначатися на державному рівні 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди.

Життя та творчість Григорія Сковороди цікавить усіх, хто не байдужий до духовної історії нашої держави. Сторінки його життєвого шляху досліджували і будуть досліджувати науковці, педагоги, краєзнавці, учнівська молодь в усіх куточках України. Але, на наш погляд, вивченням біографічних сторінок, життя та творчості філософа, неординарної особистості Григорія Сковороди давно і змістовно займаються на Харківщині. Це, в першу чергу, діяльність Національного літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди (с.Сковородинівка Харківської області), Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, філософський факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради. Саме музей у Сковородинівці є тим туристичним магнітом, який притягує до себе тисячі екскурсантів і використовуючи сучасні технології знайомить відвідувачів із світом Григорія Сковороди. На базі музею щорічно відбуваються наукові конференції: Всеукраїнська наукова конференція (травень), яка присвячується актуальним питанням музейної справи, дослідженню творчості Григорія Сковороди; Харківські міжнародні філософські сквородинівські читання (вересень); студентські сквородинівські читання (листопад) сумісно з Харківським національним педагогічним університетом імені Г.С. Сковороди, Комунальним закладом «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Проведення цих конференцій, а також публікація збірників матеріалів і статей підтримують дослідників творчості Г.С. Сковороди, що позитивно впливає на рівень дослідницького інтересу до філософії та літературної спадщини українського першорозума. Залучення учнівської молоді до вивчення життєвого шляху Григорія Сковороди шляхом організації навчально-тематичних екскурсій до Сковородинівки, здійснює Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів»

Харківської обласної ради. Також саме цей заклад ініціював проведення щорічної Всеукраїнської філософської історико-краєзнавчої конференції учнівської молоді «Пізнай себе, свій рід, свій нарід» у партнерстві з Українським державним центром національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди», філософським факультетом Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Зазначена конференція була започаткована ще у 2007 році і вже у 2021 році відбулася 16-а, у якій брали участь юні краєзнавці з 18 областей України.

Готуючись до відзначення 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди, педагогічний колектив Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» ініціював проведення Всеукраїнської краєзнавчої акції «Шляхами мандрів Григорія Сковороди», яка підтримана Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, Департаментом науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації. Метою Акції є виховання юних громадян України на кращих зразках наукової, педагогічної, духовної спадщини великого українця, громадянської вірності Григорія Сковороди рідній землі, українському народові. Основними завданнями Акції організатори вважають: вивчення та популяризацію філософських ідей Григорія Сковороди, його педагогічної та літературної спадщини; залучення учнівської молоді до науково-дослідницької роботи з питань філософії, історії, краєзнавства; формування привабливого педагогічного середовища як важливого засобу реалізації виховних впливів у системі краєзнавчо-дослідницької діяльності закладів освіти; сприяння розвитку творчої особистості вихованців; розробка туристсько-краєзнавчих маршрутів та екскурсій на матеріалах мандрів і життя Григорія Сковороди. Акція проводиться у період з травня 2021 року по 15 жовтня 2022 року.

Ураховуючи зростаючу зацікавленість учнівської та студентської молоді до постаті Григорія Сковороди, підготовлена дана збірка матеріалів про життя і творчу діяльність філософа, місця його мандрів Слобожанщиною.

Сподіваємося, що збірка «Шляхами мандрів Григорія Сковороди Слобожанщиною» буде корисною для учнів, студентів, педагогів, краєзнавців, усіх, кого цікавить неординарна постать Григорія Сковороди.

РОЗДІЛ 1

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА. ХРОНІКА ЖИТТЯ І МАНДРІВ

22.11 (03.12) 1722 р.: в сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку, в родині малоземельного козака Сави Сковороди і його жінки Пелагеї народився син Григорій.

1734-1735 рр.: навчається у Києво-Могилянській академії (клас фари).

1735-1736 рр.: навчається у класі інфіми.

1737-1738 рр.: навчається у класі синтаксими.

1738-1739 рр.: навчається у класі поетики.

1739-1740 рр.: навчається у класі риторики (учитель Сильвестр Ляскоронський).

1739-1741 рр.: вивчає грецьку, іврит і німецьку мови в Симеона Тодорського.

1740-1742 рр.: навчається у класі філософії (учитель Михайло Козачинський).

1742 р.: взяв участь у конкурсі співаків у Глухові.

1742-1744 рр.: співак придворної капели.

1742-1743 рр.: перебуває з капелою у Петербурзі.

1744 р.: поїздка з капелою до Москви і Києва. Повернення до Академії.

1744-1745 рр.: навчається у класі філософії (учитель Михайло Козачинський).

1744-1750 рр.: поїздка за кордон разом із місією генерал-майора Ф.С.Вишневського. Перебування в Угорщині (Токай, Будапешт), Словаччині (Братислава, Трнава), Австрії (Відень), Німеччині (Галле), Італії (Венеція, Флоренція, Рим). Відвідує університети, бібліотеки, спілкується з ученими. Навчається у Х.Вольфа у Галле.

1750 р.: повертається до Києва (10.X). Відвідує Чорнухи (батько помер між 1733 і 1744 рр., мати - між 1744 і 1750 рр.).

1751 р.: перебуває у Переяславі. Викладає поезику у Переяславському колегіумі.

1751-1753 рр.: навчається у класі богослів'я (учитель Георгій Кониський).

1753-1759 рр. навчає Василя, сина поміщика Степана Томари в с.Кавраї на Переяславщині (нині Золотоніського району Черкаської обл.).

1753 р.: вірш на честь єпископа І.Козловича («Піснь 26-а»).

1755 р.: поїздка до Троїце-Сергієвої лаври разом з В.Каліграфом.

1757-1759 рр.: вірші «На день народження В.Томари», «De libertate», «Все лице морщиш...», пісні 1-а, 2-а.

1758 р.: пісні 25-а, 10-а, оповідання «Сон». Вірші «Fabula», «Epigramma», «Fabula de Tantalos», «Qid est vsrtus», «In natalem Jesu», переклади творів М.А.Муре.

1759-1760 рр.: викладач поезики Харківського колегіуму (запрошений єпископом Іоасафом Миткевичем). Вірші «Carmen», «Фабула», «Басня Есопова», пісня 27-а, вірш-вітання І.Миткевичу.

1760 р.: перебування у с.Верхня Сироватка (Сумський район).

1760-1762 рр.: мешкає у с.Стариця (нині Чугуївського району Харківської області). «Піснь 9-а», «Піснь 12-а».

1762 р.: перебуває у Куп'янську. Початок дружби з М.І.Ковалинським.

1762-1764 рр.: викладач синтаксису Харківського колегіуму. Пісні 5-а, 11-а, 17-а. Вигнаний з роботи єпископом Порфірієм Крайським.

1764 р.: поїздка з М.І.Ковалинським до Києва. Відмова від чернецького сану у Києво-Печерській лаврі.

1765 р.: перебуває у с.Довжик (Золочівського району). Вірш «De jeiunio», піснь 24-а. Перебуває в с.Боромля (Тростянецький район Сумської обл.).

1766 р.: перебуває у Харкові.

1767 р.: перебуває у Куп'янських степах, Курязькому монастирі (ігумен Наркіс Квітка). Піснь 11-а.

1768-1769 рр.: викладач катехізису Харківського колегіуму. «Начальная дверь ко христiанскому добронравiю». Вигнаний з роботи єпископом Самуїлом Миславським.

1769-1770 рр.: перебуває у маєтку Земборських у с. Гужвинське (Дергачівський р-н Харківської обл.). Діалоги «Наркісс», «Асхань». «Басни Харьковскія» (1-15) (1770 р.).

1770 р.: перебуває у маєтку Сошальських у Гусинці (Куп'янський район Харківської області). Поїздка з О.Сошальським до Києва, перебування у Китаївській пустині (ігумен Юстин Звіряка). Втеча від епідемії чуми. Перебування у Троїцькому монастирі в Охтирці. Повернення до Гусинки.

1771 р.: перебуває в Гусинці. Доопрацьовує «Наркісса».

1771-1772 рр.: перебуває в Острогозьку і сусідній слободі Таволозькій, у маєтку Тевяшових. Діалоги «Бесіда 1», «Бесіда 2», «Діалог, или разглагол о древнем міре», «Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни», «Кольцо», «Разговор, называемый алфавит или букварь мира».

1773-1774 р.: перебуває у Бабаях (Харківський район) у Я.Правицького. «Басни Харьковскія» (16-30) (1774 р.).

1774 р.: перебуває у Липцях (Харківський район).

1775 р.: прихід до Харкова. Зустріч з М.І.Ковалинським, що повернувся з-за кордону. Остання спроба повернутися до роботи у Харківський колегіум.

1776 р.: мешкає в Острогозьку. Трактат «Икона Алкiвiадская». Переклад твору Цицерона «О старости».

1778 р.: перебуває у маєтку Донець-Захаржевських у Великому Бурлуці (Харківська обл.).

1778-1779 рр.: мешкає у Гусинці і сусідній Моначинівці.

1780 р.: перебуває у Сіннянському Покровському монастирі (ігумен І.Звіряка; нині с.Писарівка Золочівського р-ну Харківської обл.) та сусідньому с.Малижено. Пісня 30-а. Завершення циклу «Сад божественных песней». Трактат «Жена Лотова».

1781 р.: живе у Бабаях. Діалог «Беседа, нареченная двое». Мандрівка до Таганрога через Барвінкове, Святогірський монастир і Ровеньки.

1782 р.: повернення з Таганрогу. Перебування у Гусинці.

1783 р.: живе у Бурлуці і Бабаях. Трактат («видіння») «Брань архистратига Михаила со Сатаною». Діалог «Пря бесу со Варсавою».

1784 р.: перебування в Ізюмі. Запрошення В.Томари до Грузії.

1785 р.: мешкає у Бурлуці. Пісня 29-а. Перебуває у Моначинівці.

1786 р.: живе у Маначинівці.

1787 р.: живе у Гусинці. Притчі «Благодарный Еродій» та «Убогий Жайворонок». Перебуває у Харкові. Відмова стати придворним філософом.

1788 р.: мешкає у Гусинці і Бурлуці.

1789 р.: живе у Бурлуці. Діалог «Потоп зміин».

1790 р.: перебування у Бурлуці. Переклад твору Плутарха «О спокойствии души». Перебування у Лебедині (Сумська обл.) у Ф.Заліського. Мешкає у Вільшанській Іванівці (нині с.Сковородинівка) у маєтку Ковалівських. Лист до М.І Ковалинського з переліком своїх творів.

1791 р.: перебуває у Катеринославі.

1791-1792 рр.: живе у Гусинці.

1794 р.: перебуває у Вільшанській Іванівці. Мандрівка до с.Хотетове (Свердловський р-н Орловської обл. до М.І.Ковалинського. Повернення до Вільшанської Іванівки через Курськ (Знаменський монастир).

29.10 (09.11) 1794 р.: помер у Вільшанській Іванівці, де і похований.

Точно не датоване: перебування в маєтку Каразіних у Кручику (Богодухівський район Харківської області), маєтку Мечнікових в с.Панасівка (нині Мечнікове Дворічанського району Харківської області), Сумському монастирі, с.Рябушка (Лебединський район Сумської області), маєтку В.В.Капніста в с.Велика Обухівка (Миргородський район Полтавської області), Лохвиці (Полтавська область), Белгороді.

Постать Григорія Сковороди - без перебільшення легендарна в українській культурі XVIII століття. Важко знайти серед корифеїв українського письменства таку неординарну постать, як Григорій Сковорода. Він був чи не єдиним в історії літератури, хто фактично третину свого життя провів у мандрах, шукаючи відповіді на запитання, які хвилюють і людство двадцять першого століття: в чому полягає сенс буття, пошук щастя та істини, місце людини в суспільстві, залежність її від плину часу, самопізнання через гармонійне сприймання навколишнього світу.

Народився Григорій 3 грудня (22.11 за ст. ст.) 1722 року в сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку Полтавської області, у родині малоземельного козака Сави Сковороди і його жінки Пелагеї.

Про точну дату народження філософа вчені дізналися тільки через 200 років, переклавши латинський вірш-епіграф до одного з листів Сковороди, адресований його другу Михайлу Ковалинському, де Сковорода пише: «Колись у цю ніч привела мене мати на світ. Цієї-бо ночі подав я і перші ознаки життя. А другої ночі, о Христе, мій Боже, В мені народився твій Дух Пресвятий, Бо марно би мати моя народила мене, Якби не родив мене ТИ, о світло моє, о життя» [24, с. 1158–1159]. Через багато-багато літ, 22 листопада (за ст. ст.) 1763 року, філософ, прочитавши лекції з грецької мови в Харківському колегіумі та впоравшись з усілякими іншими справами, повернеться додому на тиху Чистоклетівську вулицю і згадає про свій день народження. «...Повернувшись до свого музею й згадавши про свій день народження, про який нагадав мені один друг і власна пам'ять, я почав думати про те, як сповнене злигоднями життя смертних. Мені здався зовсім не безглуздим чийсь здогад, нібито щойно народжена дитина одразу ж починає плакати тому, що вже тоді ніби передчуває, на які лиха доведеться їй перегодом наразитися. Міркуючи про це на самоті, я вирішив, що не годиться мудрецеві ту ніч, коли він, народившись, почав плакати, відзначати келихами чи якимось іншим безглуздям; навпаки, я й тепер мало не заплакав, думаючи про те, яке ж бо нещасне створіння - людина, котрій у цьому кімерійському мороці мирської глупоти не зблиснула

іскра Христового світла...» [24, с. 1159]. Слід підкреслити, що свої речі, ім'я, по-батькові він обігрує філософськи. «Григорій» по-грецьки означає «той, хто не спить, пильнує». Дійсно, багато дослідників вказують на те, що Сковорода мав звичай рано вставати і спав на добу лише 4 години. Про це він і сам повідомляв у листі до Ф. Жебокрицького (1764 р.): «маю звичай рано вставати» [24, с. 1265]. І не даремно цим іменем наречений Григорій Сковорода - мислитель, вчений, філософ, письменник, чиє ім'я височить на межі двох періодів українського письменства - давнього і нового. Перший біограф Сковороди, його учень М. Ковалинський зазначає: «Полунощное время имѣл он обычай всегда посвящать на молитву, которая в тишинѣ глубокаго молчанія чувств и природы сопровождалась Богомысліем» [24, с. 1367]. Після сорока років Григорій Савич часто підписується «Варсава» і пояснює: «Вар» по-староєврейськи син, а «Сава» посирійському мир. Тобто він - син миру. Але не син зовнішнього світу, який його ловив, але не спіймав. а син внутрішнього миру, внутрішнього спокою. Тобто він - син спокою. З одного боку - він, той, хто не спить, з іншого: він - син спокою. От така діалектика, антитетика, боротьба двох натур пронизує всю його творчість. Перша натура - це «тварь», друга натура - це Бог. «Тварь» не в сенсі «животное», а в сенсі - твориво Боже, тобто вторинне по відношенню до Бога. «Но почему мы везде видим одну только тварь? Бога нигде не видим. Не потому, что он так мал, а потому, что он вездесущ: он - везде и нигде» Надсилаючи 1787 року притчу «Благодарный Еродій» С.Н. Дятлову, свій лист-присвяту він починає так: «Григорій Варсава Сковорода Любезному Другу, Семену Никифоровичу Дятлову, Желает Мира Божія» [24, с. 893] і тут же в примітці пояснює: «Вар, правдивѣе же Бар, есть Слово Еврейское, значит Сын. Сава же есть Слово Сирское, значит Субботу, Покой, Праздник, Мир. И так Вар-сава — Сын Савын, сирѣчь Сын Мира, так, как ВарІона есть Сын Голубицы» [24, с. 893]. Назвати ім'ям, за Сковородою, означає відкрити те, що криється всередині, розкрити сутність явища, речі. Любомудр вважав, що будь-яке слово «дихає» символом або залежить від нього; символ - образ, який містить у собі

таємницю, яка притаманна цьому слову. І значення прізвища, імені теж носять карму людини, її характер, покликання, а навіть її майбутнє. Пізнавши себе, пізнаєш в собі Бога, Христа і можеш вести за собою інших. Яку ж таємницю відкрив для себе й для нас Сковорода у своєму прізвищі? Д.І. Багалій писав: «Отже, Вернет порівнює Сковороду з необробленим коштовним каменем, не міркуючи при цьому, що сама природа утворює необроблений діамант, який навіть у своїм первіснім вигляді ціниться все ж таки дорожче від багатьох коштовних оброблених каменів. Вернет хотів, щоб Сковорода викладав свої думки, прикриваючи їх заслонами, не розуміючи, що якби суровий пустельник послухався до його поради, то перестав би бути самим собою, або як він іронізував над собою, — «череп'яною чорною сковородою, що випікала білі млинці» [3, с. 118–119]. До речі, існує досить цікава легенда щодо утворення прізвища Сковорода. Легенда говорить, що дід Григорія був козаком на Запорізькій Січі, де, як відомо, давали прізвиська за риси характеру, за вдачу, і був же досить спритним та швидким козаком. За ці якості його прозвали Скора Вода. Запорізький писар, що записував прізвища Лубенського полку, нібито переплутав склади і записав не «Скора Вода», а «Сковорода». За цією легендою саме так пішло в життя це світле прізвище.

Хата батьків Григорія Сковороди
Чорнухинський літературно-меморіальний музей, Полтавська область

Батьки Григорія мали звичайний міщанський статок, були людьми правдивими, гостинними й набожними. Кажуть, що й саме хлоп'я вже в ранньому віці відзначалося набожністю, охотою до музики та навчання, а ще неабиякою впертістю. Коли хлопцеві виповнилося сім років, його віддали в науку до дяківської школи. З дитинства виявляв безліч талантів: він мав прекрасний голос, грав на кількох музичних інструментах, був уважний, спраглий до знань, мав неабиякий хист до мов та наук. Упродовж свого життя Григорій Сковорода невпинно вчився.

Григорій навчався у Києво-Могилянській академії (1734 - 1753 рр. з перервами), багато займався самоосвітою, навчався у природи та людей, навіть у своїх власних учнів. Перший клас - фара. Тут навчили Григорія читати й писати по-латинському, по-польському й по-церковно-слов'янському. У трьох наступних класах: інфіми (етимологія, синтаксис латинської мови, арифметика й катехізис), граматики та синтаксими, Сковороді дуже легко давалися всі шкільні премудрощі й він успішно переходив з одного класу до іншого. А далі на Сковороду чекали два останні класи: філософія та богослів'я.

Можливо, саме ця здатність, спрага до засвоєння нового, невгамовний пошук істини, праця над самим собою і привели Сковороду до того рівня духовного та розумового розвитку, якого він досяг. Григорій Сковорода стає співаком-альтистом придворної капели імператриці Єлизавети у Санкт-Петербурзі. Імператриця дуже любила музику. У Санкт-Петербурзі хористи мешкали в старому Зимовому палаці. Капела співала не лише на щоденних церковних відправах, на великі свята, але й на всіх придворних урочистостях. Саме під цю пору, як стверджував Квітка-Основ'яненко, юний Сковорода створив кілька духовних піснеспівів: «придворний» наспів літургійно-канонічної пісні «Іже херувими», «Христос воскрес» та пасхальний канон «Воскресенія день» [31]. Враження від життя в столиці Російської імперії перегадом будуть не раз зринати і в його літературних творах [1, с.9-17].

П'ять років перебував український шукач істини за кордоном. Це відіграло велику роль у його формуванні як ученого європейського рівня, філософа нової вільної думки, літератора і художника.

У місті Токай (Угорщина) Григорій Сковорода перебував від 1744-го до 1750 року як півчий православної церкви місії генерал-майора Федора Вишневського. Вишневський запросив з собою Григорія Сковороду не тільки тому, що той чудово співав, але важливим був також той факт, що початківець-філософ був прекрасним співрозмовником та освіченим перекладачем, знавцем християнської служби.

Очолювана генералом Токайська комісія мала на меті, перш за все, закупівлю вин для імператорського столу, і Вишневський хотів поставити цю справу на широку ногу: орендувати чималий шмат землі, розбити виноградники, найняти людей, щоб налагодити власне виробництво вина. Українці Угорщини зберігають пам'ять про Григорія Сковороду на землі, яка, за словами поета, була для нього «Любою Гунгарією» [13, с. 10]. Меморіальна дошка на честь Григорія Сковороди встановлена на стіні Свято-Миколаївського православного храму в м. Токай. Унікальність храму полягає в тому, що одним із хористів церковного хору даного храму у XVIII ст. був відомий педагог, поет, філософ-богослов, байкар Григорій Сковорода.

Свято-Миколаївський православний храм
м. Токай, Угорщина

У період з 1745 по 1750 рік Григорій Сковорода з генерал-майором Федором Вишневським відвідали Австрію, Польщу, Італію (у своїх творах філософ згадував, зокрема, Венецію та Флоренцію), Чехію та Німеччину. У Братиславі (Словаччина) на будинку по вулиці Панській, 26 відкрито меморіальну дошку Григорію Сковороді, котрий, подорожуючи по Європі, відвідав Братиславу й Трnavу. У Люблянi (Словенія) 8 листопада 2017 року відкритий пам'ятник Григорію Сковороді (скульптор Гурбанов Сейфаддін Алі Огли) [37].

Відкриття пам'ятника Григорію Сковороді
м. Любляна (Словенія)

Михайло Ковалинський казав, що в Будапешті, Відні, Братиславі та інших містах філософ продовжував своє навчання, приятелюючи з багатьма освіченими людьми. Звісно, можна переказувати якісь легенди, наприклад, історію про те, як Сковорода слухав лекції славетного філософа-раціоналіста Християна Вольфа в університеті Галле [30].

Мандруючи по світу, філософ щоразу повертався в свою улюблену Україну, безкраї степи якої так схиляли до роздумів про суєтність буття та творення прекрасного.

Останні 25 років свого життя мандрував Слобожанщиною, проповідуючи свої погляди серед народу. «Жив, як учив, учив, як жив» – ці слова Л.Толстого про Григорія Сковороду як найкраще характеризують його [9, с. 290-293].

Слобожанщина Григорія Сковороду прийняла мов рідного і стала домівкою для нього. Його вабили і тутешні гостинні мешканці, і розкішна природа Слобідського краю. Тут йому навіть дихалось якось легше. Слобожанщину, каже Михайло Ковалинський, Сковорода любив більше, ніж свою рідну Малоросію, «за повітря й води. Ріки в Малоросії майже всі цвітуть, тому й повітря має в собі гнилизну», а тут воно чисте-чисте.

Перший раз доля сплела життя Григорія Сковороди і слобожанської столиці в 1759-му, коли він на запрошення Іоасафа Білгородського (1705 – 1754), став викладачем її колегіуму. Другої зустрічі у весняному цвіту 1762-ого передувало знайомство в Белгороді поета зі студентом-богословом Михайлом Ковалинським (1845 – 1907), слідом за яким Сковорода пішов до Харківського колегіуму і залишався там як викладач грецької мови. Знаменно, що в перебігу цього періоду навколо нього і його філософських поглядів формується ціле співтовариство з друзів і родичів здебільшого духовного звання улюбленого учня.

Однак нелюбов до свободи викладання предмета нового настоятеля Порфирія (1707 – 1768) змушують викладача-вільнодумця знову покинути

монастирські стіни. І останній раз Григорій Савич і Харків зішлись на цій сцені життя в 1768-ому, коли за наполяганням першого губернатора Євдокима Олександровича Щербініна (1728 – 1783), мандрівний український філософ повернувся для викладання в стіни харківського навчального закладу в якості вчителя катехізису, але

знову не надовго. Через пів року єпископ Самуїл, не стерпівши викладання основ християнської віри майбутнім носіям слова Божого світською людиною, усуває його з посади. На цьому з вчителюванням для Сковороди було покінчено назавжди [2, с. 397].

Повернувся видатний український гуманіст-просвітитель на Університетську гірку Харкова через два з чвертю століття у вигляді бронзової величної постаті з мармуровою табличкою біля підніжжя, який вдячні нащадки спорудили на честь визнання його заслуг у перший рік Незалежності України.

Пам'ятник Григорію Сковороді

Харків, Покровський сквер

Автор: архітектор Юрій Шкодовський, скульптор Іван Кавалерідзе

Григорій ніби вийшов з книгою з воріт Покровського монастиря, де викладав у Колегіумі в 1759-1769 роках. Пам'ятник розташований на Соборному узвозі (стара назва Купецький узвіз, Пащенківський узвіз, узвіз Халтуріна), на території Покровського (до 2009 року Тетяніного) скверу, який був закладений у 1951 році на місці зруйнованих під час війни будинків Старого пасажу. При цьому, виконана в повний зріст із бронзи постать Григорія Сковороди, не здається домінуючою над навколишньою дійсністю завдяки відсутності п'єдесталу, яким служить одна гранітна щабель, що має значення безпосереднього особистісного діалогу глядача з філософом. Розкішним елементом композиції служить лише чорна мармурова табличка з лаконічними

ім'ям поета. Урочисте відкриття пам'ятника відбулося 3 вересня 1992 року. У 2009 році була проведена реконструкція пам'ятника філософу.

27 травня 1992 року біля будівлі Харківського педагогічного університету, який носить ім'я філософа, було встановлено пам'ятник Григорію Сковороді.

Пам'ятник Григорію Сковороді
Харків, вул. Валентинівська, 2
Скульптор Ігор Ястребов

Скромність, гордість та інтелект становлять основні характеристики образу Григорія Сковороди. І.П. Ястребов, враховуючи творчість Григорія Сковороди, бачив у ньому також філософа і мислителя. Масштаб фігури художник укрупнив і створив скульптуру в три натуральні величини. Голова фігури трохи нахилена, ліва рука тримає велику книгу - Біблію, що розкриває сенс світобудови з християнської точки зору. Права рука, з трохи розставленими пальцями, як би вторить ходу внутрішніх міркувань. Уважний глядач відзначить, що ця рука не абстрактного аскета, а трудівника, який звик не тільки до читання книг, але і до важкої повсякденної роботи. Про це свідчить і одяг філософа: на ньому проста свитка, підперезана поясом, чоботи.

Зовнішній вигляд педагога і поета говорить про те, що сенс життя він бачить як в інтелектуальній, так і в простій праці, а не в неробстві манірної знаті. Створений образ цілком відповідає крилатій фразі Г. С. Сковороди: «Світ ловив мене, але не спіймав».

Керівництво Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди вирішило у 2012 році встановити новий пам'ятник Григорію Сковороді (скульптор Сейфаддін Гурбанов). А пам'ятник Григорію Сковороді роботи І.Ястребова з того ж 2012 року знаходиться на подвір'ї Комунального закладу «Сковородинівський ліцей» імені Г.С. Сковороди у с. Сковородинівка.

Пам'ятник Григорію Сковороді

Харків, вул. Валентинівська, 2

Автор: архітектор Юрій Шкодовський, скульптор Сейфаддін Гурбанов

Архітектура цих навчальних корпусів досить аскетична, тому розміщення статуї філософа в білому прямокутному атріумі додало останньому більшої смислової значущості. Для підкреслення урочистості статую встановили на тлі криволінійної стели, що підкреслило пластичні якості скульптури, збільшився масштаб пам'ятника. На стелі рельєфними літерами набрана цитата з твору Григорія Сковороди: «Мы сотворим свет лучший, созиждем день веселейший». Сама по собі думка, орієнтована на головну мету людства, прекрасна, але вона майже не підтримана емоційним ладом образу філософа,

позбавленого образної патетики. Він прекрасно пов'язує християнську мудрість з великою мрією про високе майбутнє України.

Пам'ятний знак з червоного граніту українському письменнику та філософу Григорію Сковороді встановлено у 1974 році на території колишнього Харківського колегіуму, де Григорій Сковорода був викладачем (скульптор Л.О. Твердянська) [22].

Пам'ятний знак Григорію Сковороді
м. Харків, вул. Університетська, 8

Серед харків'ян дуже багато шанувальників Григорія Сковороди. Про те, як харків'яни зберігають традиції Сковороди, свідчить зокрема історія назви вулиці Сковородинівської на Лисій Горі (Холодногірський район). Довжина вулиці 300 м. Колись вулиця мала різні найменування: Малоандріївська, Гвоздюковська Нова. Проте, мешканці вулиці Харкова твердо стояли на своєму. Вони називали її Сковородинівською в пам'ять про Григорія Сковороду і домоглися таки свого. Зберігається документ, який свідчить, що у 1894 році

Харківська дума у зв'язку зі 100-річчям з дня смерті Сковороди, ідучи назустріч вимогам жителів, змушена була присвоїти вулиці ім'я Григорія Сковороди. За проханням жителів Малоандріївського провулку його також було перейменовано на Сковородинівський. До речі, у Харківській думі докладав по цьому питанню академік Багалій. На Сковородинівській вулиці з покоління в покоління передають легенду про зустріч Сковороди з гонцем Катерини Другої, яка ніби відбулася саме тут в 1787, під час перебування цариці у Харкові, бо вона вирішила будь-що умовити Сковороду служити при дворі. Тут, поруч з вулицею, проходив широкий шлях, потім проклали там залізничну колію. Так ось, саме сюди і під'їхав у кареті сановитий гонець, представник цариці – Потьомкін. Він і мав завдання привернути філософа на її бік. Сановитий посол зустрівся з Сковородою в той час, коли він розмовляв з пастухом, який поблизу доглядав овець. Сковорода тримав у руці свою улюблену флейту. Вислухав Сковорода того сановитого пана, флейту, що в руці тримав, підняв, повів довкола і, показуючи на отару овець, сказав спокійно: «Ні, не покину я свою Батьківщину. А далі додав у риму: «Мені моя свирель та вівця, дороже царського вінця» [36, с.247].

Легендами оточена і так звана Сковородинівська криниця на Лисій Горі. Фольклорна експедиція Харківського державного університету записала народну легенду про те, ніби у 1921 році, в той час, коли у Харкові була епідемія холери, лише ця, Сковородинівська криниця, не була зараженою мікробами і тому до неї по воду ходило все місто. Неподалік від колишньої хати Григорія Сковороди знаходяться досить круті сходини. Вони з обох боків засаджені молодими деревами [36, с.248]. Незадовго до смерті, у 1790 році, Григорій Савич склав зворушливу латинську молитву до Бога за слобожанську столицю, називаючи Харків (Zacharpolis) «сьомим оком

Бога», та висловив сподівання, що переходом це місто неодмінно стане схожим на сонце.

Окрім Харкова, він часто відвідував Кадницю, Бабаї, Валки, Великий Бурлук, Гусинку, Ізюм, Куп'янськ, Липці, Вільшани, Писарівку, Малижено, Моначинівку, Вільшанську Іванівку.

Здебільшого мандрівний філософ зупинявся у маєтках слобідсько-української шляхти: Донець-Захаржевських, Земборських, Каразіних, Квіток, Ковалівських, Мечникових, Сошальських, Тев'яшових; або в келіях Курязького, Охтирського, Святогірського, Сіннянського, Сумського та інших монастирів.

«Портрет Григорія Сковороди»
Фреска Катерини Ткаченко. 2010 р.

Його душу тішили і прекрасна природа Слобідського краю, що був, як казав Іван Орновський, «заквітчаний розкішними лісами», і книги, і музика, і розмови з друзями, і роздуми над сенсом життя [33].

РОЗДІЛ 2

СЛІДАМИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ СЛОБОЖАНЩИНОЮ

с. Стариця Чугуївського (Вовчанського) району Харківської області

Упродовж 1760-1762 років Григорій Сковорода проживав у селі Стариця, яке належало білгородському Миколаївському монастиреві. У Стариці він мав такий любий його серцю спокій і міг досхочу насолоджуватися самотою. Трохи перегодом, в одному з листів, Сковорода напише: «Важко уявити, наскільки це приємно, коли душа вільна й відречена від усього, неначе той дельфін, мчить у небезпечному, але

не безумному русі. Це щось велике й властиве лиш найвеличнішим мужам та мудрецам. У цьому ховається причина того, що святі люди й пророки не лише зносили нудьгу повної самотності, а й безумовно втішалися самотою, зносити яку так важко, що Арістотель казав: «Самотня людина - або дикий звір, або Бог» [30]. Тут, у Стариці, філософ насолоджувався читанням книжок, музикою, слобідською природою — цим справді чудесним Божим творивом. Мабуть, саме Стариця надихнула його написати «Піснь 9-а», «Піснь 12-а», пісню «Ах поля, поля зелені...». Та головне, перебуваючи на самоті, Сковорода намагався пізнати самого себе, а отже й Бога, ушляхетнити власну душу. У Стариці, як напише Михайло Ковалинський, філософ «займався тільки тим, щоб звеліти своїм почуттям і навчити своє серце, аби вони не сміли панувати над порядком Божого промислу, а корилися йому з усією смиренністю».

с. Вільшани Харківського (Дергачівського) району Харківської області

Григорій Сковорода неодноразово зупинявся у Вільшанах, що знаходились на його шляху до Богодухова і далі на Сумщину. Звернувши на південь з цього магістрального шляху, він міг потрапити до свого брата Іустина Звіряки у Сіннянський монастир. По дорозі на монастир міг завітати до нащадка Вільшанських сотників Андрія Ковалівського, господаря слободи Іванівки.

На той час Вільшани - сотенне містечко Харківського полку, де протягом значного часу посаду сотника займали представники давнього литовського роду Ковалівських, коріння якого сягає середини XIV ст. Саме Вільшанський сотник Василь Ковалівський засновує хутір Іванівка (зараз село Сковородинівка Богодухівського району Харківської області) і називає його так на честь одного зі своїх синів.

Вже 1762 року Сковорода має знайомих або приятелів у Вільшанах тому, що передає сюди свого листа і прохає свого друга Михайла Ковалинського: «Якщо випадково буде листоноша в Олшанку, сповісти мене через цього ж Олексу».

У 1763-1764 навчальному році у Сковороди в Харківському колегіумі у класі синтаксими числився учень «Харьковской протопопии города Олшаной Воскресенской церкви священника умершего сын Федор Новицкий» зі скромною оцінкою знань «Не непонят в школах». Учитель, мандруючи через

Вільшани, міг зупинятися в будинку свого учня, а можливо навіть в оселі самих сотників.

На шляху з Харкова до Вільшани мислитель часто зупинявся у Куряжі, розташованому в надзвичайно мальовничій місцевості, (зараз село

Куряж Харківського району, в Преображенському Старохарківському (Курязькому) монастирі за 8 верст від Харкова, де архімандритом був Феофан Федоровський, а з 1770 по 1788 - Наркис Квітка, дядько Григорія Квітки-Основ'яненка. Тут перебуває Сковорода у червні 1767 року.

У листі до М. Ковалинського від 25 червня Варсава пише: «У самотності не один, в бездіяльності за роботою, у відсутності присутній, при аварії неущокований, у смутку задоволений» [12, с.288]. Саме тут він заліковує душевні рани після якихось бурхливих подій, коли «нечаянный вихор выхватил меня с Купянских степей, что кроме ютки и бурки кирейной, ничего не взял . А занятія моя вся состоит...да ведь вы ж знаете...в борьбе со скукою» [24, с.1182]. І відразу ж пояснює: «... Бес скуки подобен да и есть он внутренней вихор, кой тем бурнее порывает, чем легшее перо или очеретину схватит...и обращая без конца, как листвие, вожделения души, волнуемой и неутвержденной» [24, с.1182] . Отже, перипетії, котрі він переживає у Куряжі, безумовно носили духовний, глибоко внутрішній характер і саме цей лист допомагає розкрити значення слова «скука», яке часто спливає у його творах.

села Гусинка та Маначинівка Куп'янського району Харківської області

(Григорій Сковорода називає село "Маначинівка", а зараз пишуть "Моначинівка")

Куп'янський край займав значне місце в житті вічного мандрівника Григорія Сковороди. Бував він тут і в панських садибах, і в селянських хатах. Шукав натхнення по тінистих лісах. Часом наражався на небезпеку, як 1767 р. у куп'янських степах, коли довелося тікати, прихопивши лише верхній одяг. І однак часто і подовгу жив в цих краях. А саме у Великому Бурлуці, в садибі Якова Михайловича Донець-Захаржевського, та в селах Гусинка і Моначинівка (нині Куп'янського району), що належали родині Сошальських. Це були його улюблені місця на Харківщині. Тут мислитель писав свої філософські твори, листи друзям та однодумцям.

З травня 1770 року до 1792 року Гусинка і Моначинівка стають основним місцем осідку Сковороди [20]. Село Гусинка належало братам Олександру, Олексію, Георгію і Йосипу Сошальським. Олександр загинув у сутичці з запорожцями-гайдамаками. Олексій та Йосип мешкали у двоповерховому будинку на березі ставка серед лип. Олексій довго не одружувався і вважався в окрузі диваком. Григорію Сковороді відвели окрему кімнату, але він рідко бував тут, особливо влітку. Межею між Моначинівкою і Гусинкою є Дулинопоклонський ліс. Поет йшов до лісу, де працював під могутнім дубом, або мешкав на пасіці, розташованій на галявині, на терасі лісистого схилу. Це було улюблене місце поета.

1779 року Григорій Сковорода пише три листи з Гусинки: один до купця Артема Карпова (19.02) і два до поміщика Василя Земборського (21.02 і 10.05). Восени 1782 р. живе в Гусинці і пише листа Я.Правицькому (03.10). 1787 р. - філософські притчі «Благодарный Еродій» та «Убогий Жайворонок». 1790 р. - передмову і присвяту до діалогу «Потоп зміин». 1791 р. - листи Я.Правицькому (30.05) та купцю Івану Єрмолову (друга половина вересня). 1792 р. - листи Я.Правицькому (05.01) та Наєману Петровичу (06.12).

У Манащинівці мислитель жив у сторожці біля церкви на майдані, недалеко від будинку Георгія Сошальського. Біля нього поет власноруч насадив дубову алею. На превеликий жаль, зберігся лише один дуб біля парадного входу до школи. Видно, що дерево багатостраждальне: стовбур корявий, багато гілок спиляно, крона дерева хоч і розкішна, але листям вкрита згори. Навколо нього встановлена огорожа з прикріпленими невеликими щитами з афоризмами Сковороди. Дерево величне, з пишною кроною. Біля дуба фотографуються, особливо люблять його випускники.

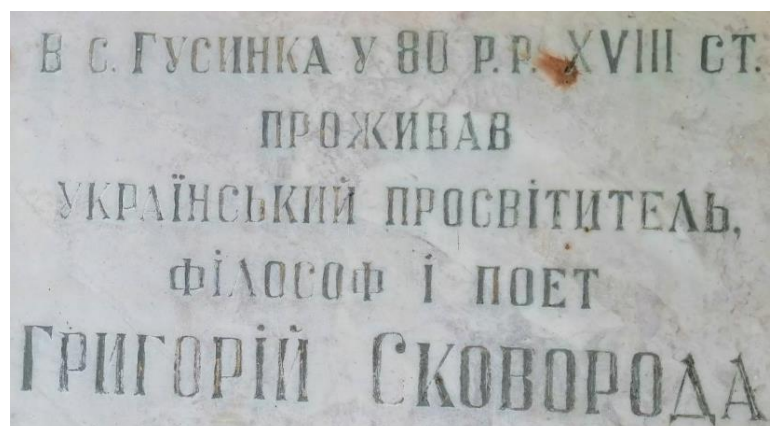
Приміщень, збудованих за Сковороди, не збереглося. Поміщицький будинок стояв недалеко від нинішньої школи над ставком. Сам філософ частіше жив у вищезгаданій сторожці – подалі від «дивацтв» хазяїна маєтку Олексія Сошальського. На місці, де стояла школа, збудована поміщиками,

споруджений спортзал. На місці церкви часів Сковороди відбудовують храм св.Василя.

При Моначинівській гімназії Кіндрашівської сільської ради Куп'янського району діє «Музей Григорія Савича Сковороди» площею 14,8 м². Тематичні розділи музею присвячені життєвому і творчому шляху Григорія Сковороди.

На фасаді Гусинського ліцею Кіндрашівської сільської ради Куп'янського району (з лівого боку від входу) розміщена меморіальна дошка на честь Григорія Сковороди.

м. Куп'янськ Харківської області

У Куп'янську Григорій Сковорода зупинявся в сім'ї Диських. Федора Івановича та його батька Івана Григоровича Диських поважав Сковорода. 1787 року першому він вручив свою притчу «Убогий Жайворонок».

Великий філософ присвячує її проблемам виховання. На його думку, мета виховання - підготовка вільної людини, гармонійно розвинутої, здатної

боротися з несправедливістю, жадібністю, бездуховністю. У притчі зображені образи птахів, які поводяться дуже схоже із людьми. Незважаючи на те, що жайворонок дійсно показав себе вбогим і відмовився від спільної трапези з тетерваками частково через власний страх, він у результаті і вижив. Цілком зрозуміло, що у притчі образи птахів використовуються тільки для опису людей і реального життя. Все це повинно показати читачеві, що життя звичайної стриманої людини набагато надійніше, ніж життя зухвалою й запеклого гравця, який рано чи пізно заграється, а пізніше сильно пошкодує про свою зухвалість.

с. Кадниця Богодухівського району Харківської області

Старовинне село Кадниця Богодухівського району відоме в джерелах з 1714 р. Вже тоді тут існував храм Іоана Предтечі. Лише в 1795 р. центром парафії стало с. Іванівка (нині Сковородинівка), де 1794 р. у садибі Андрія Івановича Ковалівського завершився земний шлях великого українського філософа і поета Григорія Сковороди. У цей час весь край між Вільшанами і Іванівкою був родовим гніздом поміщиків Ковалівських. Серед вільшанських

землевласників джерела 1777 і 1804 рр. називають півтора десятка представників цього роду; у тому числі – А.І. Ковалівського та його дружину Варвару Яківну. Остання, родом теж з Ковалівських, у першому шлюбі була дружиною Н. Каразіна. Їхній син В.Н. Каразін уславився як засновник Харківського університету. Кадниця теж спочатку належала Ковалівським: частина його перейшла до М.Логачова та І.Куликовського як посаг їх жінок, дочок Г.Ковалівського. І зараз ліс на південний схід від села зветься Ковалівським. Природно припустити, що Григорій Сковорода під час своїх мандрів відвідував Кадницю, розташовану до того ж поблизу від Муравського шляху.

Як виявилось, серед старожилів села дійсно існують перекази про перебування в ньому Сковороди. За цими переказами, селом володіла жорстока поміщиця на ім'я Уляна. Вона биля кріпаків, випікала їм очі. Одного разу пані веліла схопити народного мудреця, замкнути його до льоху, щоб на другий день висікти різками. Слуга запропонував йому втечу, але філософ відмовився. Вранці він відповів на хитрі запитання поміщиці так мудро і дотепно, що вона звільнила його і навіть дала грошей.

с. Писарівка Богодухівського (Золочівського) району Харківської області

Муравський шлях... Назва ця – від слова *мурава* – «трава». Цей шлях іде вододілом басейнів Дніпра і Дону від Перекопу до Москви, майже ніде не перетинаючи річок. Він використовувався ще за скіфської доби. За народними переказами, ним їздив богатир Ілля Муромець. Німими свідками давніх віків є кургани, насипані біля шляху давніми народами – від племен бронзового віку до печенігів і половців. Ось один з них – Чубата, або Марусина могила. Цією дорогою їздили в Крим чумаки, і нею ж йшли в наскоки, спустошуючи все, татарські орди. Лише об'єднана сила українських козаків покінчила з цими нашествиями у XVIII ст. До того селитися поблизу від цього шляху було вкрай

небезпечно. Однак українці успішно освоювали територію, населяючи все нові слободи.

1682 року сіннянський сотник Василь Григорович Душеченко заснував в селі Писарівка (Мала Писарівка) монастир. Тут він і помер, постригшись у ченці. На землях монастиря виросли слободи Мала Писарівка, Братениця та Чернеччина. При монастирі, ймовірно, була писарська школа. Звідси й назва села. 1708 р. Сіннянський Покровський монастир був підпорядкований Києво-Печерській лаврі. За народними переказами, сюди засиляли непокірливих ченців. 1788 р. монастир було закрито, а ченців переведено до Курязького монастиря. Село ж було і лишалося вільним, ніколи не знаючи поміщицької влади.

У монастирі було дві церкви: Покрова Богоматері та Апостолів Петра і Павла. Друга не збереглася. На її місці стояла каплиця, теж вже не існуюча. Перша ж церква функціонує і досі. Дерев'яний храм, зведений 1823 р., згорів 1999 р. У 2001 р. він був заново зведений з цегли. На початку ХХ ст. у церкві зберігалися богослужбові книги (Мінеї) кінця ХVІІ ст. та ікона зі сценами мученицької смерті Христа і апостолів та з віршами староукраїнською мовою. За переказами, з церкви йшов підземний хід. У разі татарського нападу люди, обложені в монастирі, могли таємно вибратись назовні. Поруч – корчма, селянська хата, клуня і вітряк. Ці зразки слобожанської народної архітектури дійшли до нас з ХІХ – початку ХХ ст. Такі будівлі стояли у селі і за часів Сковороди.

У 1780 р. ігуменом монастиря був родич Григорія Сковороди Іустин Звіряка, колишній настоятель Китаївського монастиря у Києві і лаврський друкар. Сковорода вже гостював у нього у Китаєві у 1770 р. Як розповідає Ковалинський М.І., тоді філософ раптом відчув страшний трупний сморід і поспішив залишити Київ. Вже в Охтирці він дізнався, що у Києві спалахнула епідемія чуми. Поета охопив своєрідний екстаз: тіло його наче наповнилося вогнем, він не ходив, а бігав, не відчуючи свого тіла, повний відчуття любові, спокою, вічності. Втім, у своїх творах мислитель про цей дивовижний випадок

не згадує. Ймовірно, Ковалинський передав одну з численних легенд про свого учителя.

Тепер мислитель знов відвідав родича і друга. У цей час було утворено Харківське намісництво, що об'єднало декілька губерній. Саме тут, у Сіннянському монастирі, поет пише останню, 30-ту пісню «Саду божественних пісень». Це – філософсько-поетичний підсумок всього його яскравого життя. Вірш пройнятий оптимістичним настроєм.

Час швидко минає: за одне літо з козеняти стає цап. Плинне і коротке земне життя людини. Тож треба жити в радості, життям насиченим і повним високого змісту. Тоді можна буде не боятися смерті.

Кто грусть во утробѣ носит всегда,
Тот лежит во гробѣ, не жил никогда...
Не красна долгою, но красна добротою
Как пѣснь, так и жизнь.

Про загробне життя не йде навіть мови. У житті ж земному опорою є Бог, що живе в людській душі. Поет славить Епікура – давньогрецького філософа-матеріаліста, який учив шукати розумних насолод, щоб жити в радості. І навіть ототожнює його з ... Христом.

Плюнь на гробныя прахи и на детскія страхи:
Покой – смерть, не вред.
Так живал афинейскій, так живал и еврейскій
Епикур – Христос.

Так сміливо поєднав просвітителі еллінську мудрість з християнською.

с. Малижене Богодухівського (Золочівського) району Харківської області

У другій половині XVII ст. охтирський полковник Федір Сагун мав у Малижене хутір. 1680 р. його знищили татари. Знов населив Малижене 1708 р. охтирський полковник, пізніше бригадир слобожанських полків Федір Осипов. Він видав свою єдину спадкоємицю-онуку за сумського полковника Василя Перехрестова з умовою, що їхні нащадки зватимуться Перехрестовими-Осиповими. Посагом було Малижене.

Село розташоване у мальовничій місцевості. Високі пагорби, глибокі яри, ліси, створені людьми водойми... У лісах водяться кабани та косулі, ставки багаті рибою. Старовинні криниці манять прохолодною водою. У лісі є велика пасіка. А на пагорбі – панська садиба і залишки церкви.

Поруч зі старовинною дворянською садибою – залишки цегляної церкви. Дах, купол, дерев'яні клироси та іконостас не збереглися. Проте вціліли міцно складені стіни і навіть металеві ґрати на вікнах. Над входами ще помітні фронтони, всередині – напівколони. Кам'яна дзвіниця не збереглася. Першу, дерев'яну церкву Михаїла Архангела звів тут 1708 р. Ф.Осипов. Після його смерті маєток не раз міняв власників. У XVIII ст. ним володіли, крім Перехрестових-Осипових, їхні родичі Смаковські і Лісницькі. Щоб заволодіти багатогою і гарною садибою, пани вдавалися до суду і навіть до шахрайства. Один з поміщиків продав маєток, на який не мав жодних прав, своєму вітчиму, майбутньому герою Бородинської битви П.П. Коновніцину.

1803 р. село і садиба згоріли. Вціліла лише церква. Після цього Лісницькі продали маєток поміщику К.О. Павлову. Він розгорнув тут широке будівництво. 1808 р. звів дерев'яний флігель з колонами, що проіснував до недавнього часу. 1823 р. – двоповерховий кам'яний будинок. Ще Лісницькі почали 1808 р. будувати нову церкву на честь Успіння Богоматері, але не скінчили. 1818 р. Павлов вирішив звести кам'яну церкву, оскільки старий храм був закритий. Церква Успіння Богоматері була освячена 1825 р.

У церкві зберігалися богослужбові книги XVII–XVIII ст. Зокрема, Євангеліє 1694 р., захоплене Ф.Осиповим під час придушення повстання К.Булавина. Та найбільше славилася церква чудотворною іконою Богоматері «Розшуку загиблих». За легендою, близько 1770 р. один чоловік йшов взимку з Богодухова до Рясного. Почалася заметіль. Він згубив дорогу і загинув би, але раптом побачив в снігу ікону. Тримавши її перед собою, подорожній зумів вийти до Малиженого. 1780 р. поміщиця Лісницька на знак подяки за зцілення від хвороби прикрасила ікону срібною ризою. Особливо стали шанувати ікону після того, як епідемія холери тричі обминула село. Ікона є копією однойменної чудотворної ікони XVIII ст., яка знаходилася в одному з храмів Калузької губернії і була написана на замовлення селянина, що дивом врятувався від замерзання. У радянський час сліди ікони загубилися.

У середині XIX ст. співвласниками маєтку стали, крім Карпових, поміщики Романови, Джунковські, Авксентьєви. М.Р. Авксентьєв насадив липову алею та звів будинок, де до останнього часу знаходилася школа. Останніми власниками садиби були поміщики Засядьки, що жили у дерев'яному флігелі.

Як розповідає легенда, записана у Іванівці, якось не бенкеті в Ковалівського Сковорода не пив вина, а виливав його за вікно. Його спитали, навіщо він це робить. Мудрець відповів: «Пригашую пожежу». І дійсно, в цей день у Малижене нібито загорілася садиба – і раптом вогонь згас. (Подібне розповідали в народі про святого Василя Блаженного). Легенди нерідко зображують Григорія Сковороду могутнім, але добрим чарівником-характерником. Чи насправді він був прихильним до Малиженого та його власників? І чому? Відповідь нам дасть ще один народний переказ.

У 1780 р., коли Г.С.Сковорода перебував у Сіннянському монастирі, Малиженим володіли поміщики Григорій та Петро Перехрестови-Осипови. Улюбленим місцем філософа був прозваний селянами Гриців яр. Зліва за огорожею – будинок Карпова. Справа, по схилу балки – поміщицький парк. Праворуч старовинна криниця, накрита дахом з хрестом. Зліва давній

поміщицький ставок. Про такі місця співав Сковорода у популярній в народі пісні 13-й:

Ах, поля, поля зелені,

Поля, цвѣтами распещренны!

Ах долины, яры,

Круглы могилы, бугры!

Ах вы, вод потоки чисты!

Ах вы, берега трависты!

Ах ваши волоса, вы, кудрявые лѣса!

Частина села Горбанівка виникла недавно, у 1920-ті рр. Зліва – лісистий яр, з якого витікає струмок. Цю місцевість у народі звуть Грицевим (Грицьковим) яром. Розповідають у народі, що колись любив сюди заходити по дорозі з Сіннянського монастиря дивний чоловік. «Гриць» або «Співець Савич» називали його селяни. Звали ще й «Монахом», бо він не одружувався. Відпочивав в яру, грав та співав чудових пісень. Лише потім дізналися малиженці з книжок, що то був Григорій Сковорода.

Коли перейти ставок, піднятися вгору та йти полем понад краєм лісу, потім спуститися до яру старовинною стежкою, то колись тут була криниця, з якої возили воду до панської садиби. Тепер великий зруб похований під осокою та намулом. Лише стара верба визначає його місце. Частина схилу над ним зветься Савичевою горою. Колись в ній була печерка. Тут, в печерці або біля криниці і полюбляв сидіти співець Савич. Грав він на сопілці, і слухали його три панночки. У Григорія Перехрестова-Осипова дійсно були три дочки: Анастасія, Прасковія та Ганна. Звісно, дівчата не дозволили б собі проводити час зі стороннім чоловіком, якби той не користувався повагою їхнього батька (або дядька). Отже, Перехрестови-Осипови, власники Малижене, були в числі тих освічених поміщиків, які надавали гостинність народному мудрецеві. Може, вони не поділяли повністю його ідей, але, принаймні, розуміли ці ідеї настільки, щоб прихильно зустрічати вільнодумця.

1782 р. в Малижене стався конфлікт. Селяни, нацьковані поміщиком Петром Петровичем Перехрестовим-Осиповим, напали з кіллям на дім священника Михайла Куренського так, що той змушений був тікати до Писарівки. Дім розгромили і пограбували, а награбоване віднесли до пана. Забрати своє майно священник зміг лише з допомогою загону стражників. Подав було на поміщика скаргу, але в суд з'явитися не наважився. Чи не вплинуло на малиженців сковородинське вільнодумство? Навряд. Швидше це нагадує те панське свавілля, жертвою якого став друг філософа, священник Ілля Турчиновський. У своїй цікавій автобіографії він описує знущання, яких зазнав від березанського сотника Дмитрашка.

У Бабаях під Харковом та Гусинці на Куп'янщині збереглися улюблені місця Сковороди. Вони виглядають так само: яр, зарослий лісом, на дні його – криничка з прохолодною цілющою водою. Чарівна природа таких тихих, усамітнених місць давала філософу душевний відпочинок, навівала йому мудрі думки, натхненні вірші, чудові мелодії.

А вербочки шумят низко,
Волокут мене до сна.
Тут течет поточок близько;
Видно воду аж до дна.
На что ж мнѣ замишляти,
Что в селѣ родила мати?
Нехай у тѣх мозок рвется,
Кто високо в гору дмется,
А я буду себе тихо
Коротати милый вѣк.
Так мине мене все лихо,
Щастлив буду человек.

Саме ці красивици і надихнули поета на створення цієї поезії.

с. Бабаї Харківського району Харківської області

У с. Бабаї Харківського району є дві історико-культурні пам'ятки– «Сковородинівська криниця» («Джерело імені Г.С. Сковороди») – місце, поблизу якого всесвітньовідомий український філософ Г.С. Сковорода писав свої «Басні Харковскія» та будівля пам'ятки історії місцевого значення «Садиба, у якій в 70-х роках XVIII ст. жив Григорій Сковорода, розташований за адресою: сел. Бабаї, вул. Михайлівська № 1».

Зокрема, у 1774 році у свого учня по Харківському колегіуму, бабаївського священика Якова Правицького деякий час жив Григорій Сковорода. Перебуваючи у Бабаях, філософ написав ще п'ятнадцять байок і цим закінчив цикл із 30 творів та й скомпонував збірку, яку назвав «Харківські байки». Сковороду слід вважати за «батька» української байки. Байку Сковорода розглядав як філософський жанр. Усі 30 байок Сковорода подарував своєму приятелю Афанасію Кіндратовичу Панкову, але явно розраховуючи на ширшу аудиторію читачів або слухачів.

«Байки Харківські»
(оригінальна назва – «Басни Харьковскія»)

У листі до А.К. Панкова Сковорода писав: «Люб'язний приятелю! На сьомому десятку нинішнього століття, полишивши вчительську посаду й усамітнившись у лісах, полях, садах, селах, хуторах та пасіках, що лежать докрузь Харкова, навчав я себе доброчинству і студіював Біблію; тоді ж добропристойними забавками розважаючись, написав півтора десятка байок, ще не маючи з тобою знайомості. А сього року в селі Бабаях примножив їх до половини... Дарую ж тобі три десятка байок – тобі й подібним до тебе! ... Друже мій! Не зневажай байкарства!.. Байка тоді буває погана й дурна, коли в підлій та смішній шкаралупці своїй не містить зерна істини; схожа тоді на порожній горіх. Іноді в купі сміття ховається перлина... Будьмо ж дружні! Прийми і споживай моїх чотириногих звірів, зміїв та птахів... Вони ніщо інше, як образи, що прикривають, як полотном, істину...»

Ці 15 байок за своєю будовою відрізняються від попередніх. Праця над філософськими творами у Бабаях далася взнаки. Якщо у попередніх «сила», мораль байки зводилася до короткого афоризму з одного чи двох речень, то в цих вона розростається в цілий трактат, переважаючи за обсягом саму байку. У багатьох випадках Сковорода розробляє теми, порушені в діалогах, зокрема тему «сродного труда», засуджує паразитизм, прагнення до марної слави, тощо.. Іван Франко відзначав, що байки Григорія Савича «писані гарною, декуди навіть граціозною мовою», а в поєднанні з відомими байкарями давнини вони «десять раз глибші й краще розказані».

Говорячи про її єство, він покликається на «стародавніх любомудрців», перш за все, на Сократа, котрий, за переказами, під кінець життя завішував декілька езопівських сюжетів. Для Сковороди це є розумна забавка, така собі картинка, «зверху смішна, але всередині чудова». Про філософічність байок Сковороди свідчить і те, що їхній епімітій, або «сила», годен часом набагато перевершувати обсягом саму фабулу. Зрештою, основна тема, якою переймається Сковорода-байкар, так само філософська – «сродність». Половина всіх «Харківських байок» присвячена саме їй: «Жайворонки», «Коліщата дзигарські», «Орел і Сорока», «Голова і Тулуб», «Брусок і Ніж», «Орел і

Черепаха», «Собака і Коняка», «Бджола і Шершень» та інші. Прикметною рисою байок Сковороди є те, що майже всі їхні фабули побудовано у формі яскравих діалогічних сценок. Персонажами «Харківських байок» виступають передовсім тварини й птахи, але також люди, стихії, приладдя, коштовне каміння тощо. Почасти вони взяті Сковородою з традиційних езопівських сюжетів, як-от, приміром, Орел та Черепаха, Гній; почасти – з популярних емблематичних енциклопедій (Змія, яка скидає із себе линовище, Верблюд та Олень), а почасти є цілком оригінальними, як-от дзигарські коліщата, Вітер чи Брусок.

Григорій Сковорода присвятив отцю Якову один із своїх трактатів – «Жену Лотову». Щоб оцінити той ступінь доброти, яку мав Сковорода до Правицького, слід зазначити, що «Жена Лотова» присвячена найвиразнішому розкритті основних рис тлумачення Сковородою Святого Письма. І в інших листах Сковорода викладав Правицькому свої особисті погляди і переконання. Григорій Савич звертався у своїх листах не тільки до одного Правицького, а й до цілого гурту його добрих знайомих, які ставилися співчутливо і доброзичливо до спільного їхнього приятеля «Старчика Варсави», як називав себе Сковорода. Цей гурт мав дружнє листування із учнем мислителя А. Ковалівським, у якого і знайшов свій останній притулок великий український філософ.

Григорій Сковорода завжди у своїх листах до Правицького передавав щирі вітання спільним їхнім знайомим – «Отцу Василию, отцу Евстафию, отцу Гусяте от меня лобзание искреннее» [12]. Взагалі, у нього існувала велика потреба духовного спілкування з отцем Яковом і його друзями.

Яків Правицький та його оточення були друзями і братами Сковороди «во Господе» (як він сам про це говорив), тобто по духу і внутрішньому єднанню: вони поділяли його погляди, і якщо не цілком, то в загальних рисах. І сам філософ зазначив одного разу, що один лист отця Якова порадував його своїм християнським духом.

У Правицьких була дуже велика і ретельно підібрана бібліотека. Особливо шанувались твори Іоанна Златоуста, повне зібрання яких знаходилося у бібліотеці. Григорій Сковорода дуже любив праці цього церковного письменника і просив Правицьких надсилати для опрацювання.

В одному із листів Сковорода пояснив, чому йому так хотілося бачитися з Правицьким – одержати насолоду від спілкування, обговорюючи основні думки і положення його богословсько-філософської системи.

Родина Правицьких довгий час жила у Бабаях. Отець Яків 12 травня 1782 року закладав Архангело-Михайлівський храм (що не зберігся до нашого часу). Нащадки Правицьких до недавнього часу жили у Харкові, на Холодній Горі. В їх родині усі були високоосвіченими людьми: батько Костянтина, хормейстер, працював у Будинку залізничників, а сам він, майстер на всі руки, займався виготовленням музичних інструментів.

Не кожен край може похвалитися тим, що має причетність до людини такої величини, як Сковорода. Усвідомлюючи велич народного мудреця, бабаївці ще на початку ХХ століття порушували питання про увічнення пам'яті про нього. Так одну з вулиць названо його ім'ям.

За свідченням сучасників, Сковорода складав свої твори не в тиші кабінету, а під час подорожей, серед степових просторів і тінистих лісів. Вабив його і Бабаївський ліс з віковими дубами, могутніми кленами, з прозорими джерелами, що били з-під узгір'їв. Гомін лісу навівав мислителеві думи про вічність природи, що завжди перебуває в русі, як ті джерельні струмки, що і взимку пробивалися з-під снігу.

Одно із джерел бабаївці називають Холодною сковородинською криницею. І джерело і галявина коло нього оточені увагою народною, бо тут, за переказами, філософ любив записувати свої мислі і складав байки. Над джерелом схилились дерева, і тихий дзюркіт струмка переносить нашу уяву в минулі століття, викликаючи образ народного філософа. Його ім'я звучить в історії незгасної мислі й слова – Григорій Сковорода.

Джерело імені Г.С. Сковороди
с. Бабаї Харківського району Харківської області

Григорій Сковорода, працюючи над своїми творами біля Холодної криниці і Чорного озера у Бабаях, зазначав: «Materia aeterna (Матерія вічна)», дивлячись, як тече вода із земних надр. Багато людей приходили і приходять до Сковородинської криниці: хто просто напиться кришталево чистої води, а хто подумати про своє буття, про своє призначення у цьому житті. А це вже шлях до самовдосконалення. І знову згадуються роздуми великого філософа: «Я переконаний, що істинне щастя людина пізнає не в гонитві за благами світу, а в пізнанні самого себе, через зв'язок власного серця з Богом. Треба йти в життя шляхом серця».

На сьогодні джерело ім. Г.С. Сковороди - гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення в Україні. Об'єкт природно-заповідного фонду Харківської області площею 6,3 га.

сmt. Валки Богодухівського району Харківської області

«Валківський період» у біографії великого філософа є найменш дослідженим і найбільш романтичним, адже пов'язаний із таємничою історією кохання Григорія Савича і навіть спробою взяти шлюб, чому однак не судилося статися [21]. За даними відомої харківської дослідниці його життя і творчості А.М. Ніженець, ця важлива подія припадає на період з 1764 по 1768 року, тобто на час перерви у викладацькій роботі у Харківському колегіумі. «Фольклорні розповіді були одностайні в тому, що Сковорода полюбив дівчину, мав одружитися, але з-під вінця втік, віддавши перевагу своїй волі і незалежності перед подружнім життям, - відзначала Анастасія Максимівна. – Версія маловірогідна, але існують інші, що хоч і не зберегли деталей із життя дівчини, її ім'я, але у центрі яких стоїть факт – спроба Сковороди одружитися...» [19, с.14]

Вже понад півтора століття більшість дослідників вважає, що харківський професор визначний вчений-славіст Ізмаїл Іванович Срезневський в оповіданні «Майоре, майоре!» (твір було вперше надруковано 1836 року у журналі «Московский наблюдатель») виклав достовірну історію, хоча документального підтвердження їй так і не знайдено. Про що ж розповідає Ізмаїл Срезневський?

1765-го року, мандруючи Слобожанщиною, зайшов Григорій до Валківських хуторів. Виглядав він так: «Сухий, блідий, довгий, губи пожовкли, немов потерлись; очі блищать то гордістю академіка, то придуркуватістю жебрака, то безвинною простодушністю дитини, хода й постать поважна, розмірена ... І блукає він, не зазнаючи великих злиднів, не розуміючи інших, блукає – минаючи з відкілянебудь у кудинебудь» [28, с.57]. Стояла тепла літня днина. Сів Григорій утомлений під дубом і загравав на флейті. Раптом замовк, підвів голову і на одному із городів над річкою побачив дівчину, що полола грядки. Їх погляди зустрілися. Дівчина зашарілася, лице її стало рожевим, як маків цвіт. Григорію Савичу також стало не по собі. Як згодом пояснить

оповідач, філософ страшенно як боявся молодих жінок, особливо дівчат, особливо таких вродливих, як незнайомка, котра трапилась йому на шляху [28, с.65]. Знайшовши собі тимчасове помешкання у старого пасічника Семена Салка, Сковорода невдовзі познайомився з Оленою Павлівною (так шанобливо звали ту дівчину) та з її батьком-вдівцем, котрого навіть довелося рятувати від недуги.

Хутір, у якому жив відставний майор з донькою, лежав на березі річки Мож (сучасна назва Мжа). У ньому, оточеному гаями, виднілись три хати та панський будинок із «кімнатою» (помешканням для сання, яке звалось ванькиром), млин і винниця. Був час, зауважує оповідач, коли цей хутір звали щасливим. У панському будиночку, який тепер занепав («гнила стріха, напівзотлілі східці ганку»), жила дружна сім'я. Господар був «не без копійки і не без здоров'я». Однак відтоді, як дружина, син і бабуса-мати повмирали, «осілись у хуторі злидні і нудьга» [28, с.59].

Валківські крамарі й торговки величали господаря хутора «паном Майором», околишні дідичі називали «Майором-калікою», домашні – «Павлом Леонтійовичем». За тих часів чоловіка часто бачили на валківському базарі – продавав дрова, сіно, курей, яйця, борошно тощо. Як продавець базарний, був він чесний, хоч і впертий - ні один скупар, ні одна перекупка не наважувалися з ним торгуватися. Як пан Майор, був він поважний та гордий; як бідний каліка, був він задумливий, похмурий, мовчазний. Виглядав майже завжди однаково: «З-під шапки стобурчать сіді, кучеряві пасма брів, спадаючи на орлячий ніс та очі, борода не голена тижнів зо три, тижнів три не чесані, не гладжені, не меловані Майорові вуси, його синій жупан потерся; його кармазиновий пасок злиняв, чоботи на ньому, як на чумакові, широкі, важкі...» [28, с.58].

У Майора залишилася одна втіха, - зазначає автор, - дочка: «дівчина добра, ласкава, дбайлива господиня, гарна з себе», утіха старому, але разом з тим і горе, - дочка-відданиця без приданого. «Хотів Майор, намагався Майор надбати що небусть для своєї Льоні, але що бувало одержував, усе розвіювалося на хатні витрати». Життя цих двох було сумним і одноманітним. День, повний марних

клопотів, закінчувався тим, що Майор сідав за Біблію, донька біля нього за роботу (пряла, плела сині панчохи, вишивала рушники). Кожен їхній вечір «мовчазний, нудний тягся, немов не буде йому кінця...» [28, с.60].

Вилікувавши стару Семениху, Григорій Сковорода змушений був приймати нових прохачів, заживши слави дивного цілителя, який лікував, а плати за допомогу хворим не брав. Вилікував Сковорода і Майора. За час тривалого спілкування чоловіки, які були майже ровесниками (обоє мали за плечима по чотири десятки років), зробилися добрими приятелями. «Майор полюбив Григорія Савича, - йдеться в оповіданні, - сумував, нудьгував без нього, рішуче вимагав від нього, щоб він не залишав його дому, й лише на коротку ніч відпускав його до пасічника й то тому, що не міг його умовити» [28, с.68].

Відчула потяг до незвичайного гостя і юна Олена. Малоосвічена («Тільки читати та писати вміє і то погано», - казав батько), але надзвичайно допитлива, вона дуже зраділа, коли Сковорода запропонував стати її вчителем. Дівчина довірливо переказувала мудрому співбесіднику те, що думала, розпитувала, чого не розуміла, намагалася знати, чого не знала. Услід за мудрецем повторювала: «Дяка блаженному Богові за те, що потрібне зробив не важким, а важке непотрібним». У її розтривоженій душі, мов пісня, відлунювало: «Немає солодшого для людини й немає потрібнішого, як щастя; нема й нічого легшого за це» [28, с. 72].

Улюбленим заняттям стало ходити удвох вечорами по берегу Можі, милуватися природою, заходом сонця. Інколи Олена Павлівна заводила пісеньку, а Григорій брав флейту й супроводив її.

Вона обожнювала свого нового друга і наставника, а «він дивився на Льоню як на дитину, як на янгола, забувши в ній усе земне» [28, с.82]. Стосунки між цими двома стали настільки тісними й зворушливими, що «вони прагнули цілий вік дивитися один на одного – хоч би слово не мовити, аби бачити погляд дружній...» [28, с.88].

Батько тішився, що його донька перестала сумувати, насолоджувалася спілкуванням із Сковородою. Павло Леонтійович навіть став нишком думати про шлюб Олени з Григорієм. Він сподівався не лише влаштувати особисте життя доньки-безприданниці, а з допомогою зятя стати заможним. «Я не міг, то Ляня допоможе умовити його бути попом або хоч учителем», - мрійливо будував таємні плани щодо Сковороди завбачливий Майор [28, с. 104].

Із того місця у розповіді, де батько правдами й неправдами намагався довести діло до весілля, оповідач починає ніби докоряти старому за його хитромудрі наміри, рефреном повторює осудливо: «Майоре, Майоре!»

Григорій, як міг, делікатно протривав вмовлянням Павла Леонтійовича взяти на себе турботу про долю Олени. Між друзями з цього приводу навіть виникла легка сварка. Після нетривалого відчуження, намагаючись владнати конфлікт, Сковорода міркував: «Я люблю її, бажаю їй щастя... І ні з якою не одружусь, не тільки з Оленою Павлівною... Помирюсь і спокійно відійду з цих місць. Якщо мені не судилося щастя, пошукаю спокою » [28, с. 107].

Хоча врешті-решт Майору вдалося домогтися призначення дня шлюбу, дружиною Сковороди його доньці стати не судилося – в момент вінчання Григорій зник із церкви і ніхто ніколи більше не бачив його у тих місцях [28, с. 118].

Щоправда кінцівка твору «Майоре, Майоре!» свідчить про те, що філософ на схилі літ все ж навідався у Майорів хутір. Ось як описує цю подію Ізмаїл Срезневський: «Старчиком років у 65 натрапив він на давню знайому стежку. Він сів на ганку, посидів, подумав, посумував і пішов... У цій хатці, навколо цієї хатки, де розквітло на мент щастя його серця, усе занепало, усе здичавіло, і в серці його усе зробилося глухе, глухе...» [28, с.120].

Так воно відбувалося чи ні, про те знає тепер тільки Господь. Але мало кому відомо, що в добу Українського відродження 1920-х років, коли Сковорода перетворився на «справжній символ нашої культури від давнини до сьогодення» [10, с.3], професор Харківського університету А.П. Ковалівський (нащадок тих поміщиків, у маєтку яких доживав віку і знайшов вічний спокій

Григорій Савич) здійснив наукове дослідження на Валківщині, маючи на меті ретельно перевірити факти і обставини, які лягли в основу славнозвісного оповідання І.Срезневського «Майоре, майоре!». Свої висновки Андрій Петрович виклав у вступній статті до власної української редакції названого оповідання, виданого у Харкові у 1930 році [28, с. 11-51]

Нові відомості про Сковороду, отримані професором А.П. Ковалівським у Валках, вкотре переконали його в тому, що «Г.Сковорода не був ані похмурий боязкий мізантроп, як гадали колись, ані блаженний, урівноважений, далекий від внутрішніх хвилювань, як його уявляли згодом. Ніщо людське йому не було чуже. Отже, й таке «людське, занадто людське», як кохання» [28, с.46]. Водночас учений наголошує, що своєю «справжньою нареченою» видатний філософ назавжди обрав Біблію. Григорій Сковорода так захопився символічним тлумаченням цієї книги книг, що переносить на неї свої найніжніші почуття. Він зве її своєю «улюбленою», «коханою нареченою», звеличує, як найдорожчу людину. «Насолоджуюся цією нареченою моєю, - пише філософ в одному із листів до Михайла Ковалінського, - цю я покохав від молодості моєї... О найсолодший органе! Єдина голубко моя! Бібліє!» [10, с.451].

Серед валківських помешкань, які свого часу відвідував Григорій і де могло відбутися знайомство із таємничою «майоровою донькою», котру повів під вінець, був дім місцевого жителя Костиря на вулиці Харківській (будинок цей зруйнований війною у 1943 році, а до того в ньому розміщувався ветеринарний технікум), садиба дідичів Сошальських поблизу Рогозівської церкви, будинок одного із випускників Харківського колегіуму, настоятеля місцевого Свято-Преображенського храму Василя Снесарева (по-місцевому Снесара - люди з таким прізвищем продовжують мешкати на Валківщині). До речі, серед учнів так званих шкіл «піїтики» та «синтаксеми», де у 1759-1760, 1763-1764 роках викладав Сковорода, також були учні з Валківщини – сини місцевих священнослужителів Андрій Копейчик, Василь Базилевський, Ілля Ольховський з Валок, Микола Романовський із Сніжкового Кута, Іван

Кулсецький з Мерчика [12, т.2: с. 484, 489-490, 497], котрі могли покликати учителя в гості.

Зернина кохання в душу Григорія Сковороди могла зронитися саме в домі В.І. Снесарева. Підтвердження такому припущенню знаходимо у знаменитій праці Філарета (Д.Г. Гумілевського) «Историко-статистическое описание Харьковской епархии», де подано докладний життєпис цього священника, названого не лише «видатним проповідником свого часу», а й «улюбленцем Григорія Сковороди» [34, с. 211-227]. У Валках о. Василь одружився з донькою поміщика і попечителя Рогозівського храму (де нібито вінчався Сковорода) Ганною Сухомлин, а її сестру Олену могли висватати за Григорія. Таке припущення не випадкове. Олену Сухомлин називає обраницю Сковороди вже згадана тут А.М. Ніженець. Таке саме ім'я знаходимо у статті професора А.П. Ковалівського. Щоправда, на думку Андрія Петровича, невдале вінчання могло відбутися лише у 1880-х роках [28, с. 25], себто на 20 років пізніше від передбачення Анастасії Максимівни. Але ж саме тоді протоієрей Василь Снесарев з молодою дружиною повернувся із Харкова, де був настоятелем однієї з церков та викладав грецьку мову в колегіумі, на постійне проживання до Валок. З великою долею вірогідності можна припустити, що саме зачистивши в гості до Снесарева, якого полюбив під час свого викладання у Харківському колегіумі, Григорій Сковорода (хоч і дуже вже не молодий на той час) познайомився з Оленою і мало не став о. Василю свояком.

Розмірковуючи про можливе пізнє кохання Григорія, А.П. Ковалівський нагадує про життєпис деяких видатних людей «з великим запасом життєвої енергії», котрі, як і Сковорода, не витрачали цієї енергії марно за молодих років, «лише у сублімованій формі виявляли себе в інтелектуальній або мистецькій творчості», аби нарешті у поважних роках діждатися глибоких інтимних почуттів. Серед таких знаменитостей професор називає, зокрема, великого французького вченого XII ст. Абеляра, філософа Декарта, художника і винахідника Леонардо да Вінчі, італійського майстра Мікеланджело, українського гетьмана Івана Мазепу, німецького композитора Ріхарда Вагнера,

російського письменника Івана Тургенєва... «Таким чином, - розмірковує дослідник, - палке захоплення, і то навіть перше у житті, справжнє захоплення жінкою для людей типу Григорія Сковороди можливе й у досить пізній час життя, й глибше розуміння цього може колись допоможе нам освітити з більшою певністю цей майже зовсім невідомий бік його життєпису» [28, с.46-47].

Кілька штрихів до образу Олени Сухомлин (названої І.Срезневським пестливим іменем «Льоня»). Як впливає з тексту оповідання, донька Майора була дуже простою, боязкою, мрійливою панянкою. Одинокими рішучими вчинками, на які вона спромоглася за час оповідання, це поїхати розшукувати свого батька після хуртовини та побігти попрощатися з Г.Сковородою, коли той покидав місто після невдалого вінчання. Створюючи свою розповідь у 23-річному віці, Ізмаїл Срезневський не зрозумів швидкого охолодження почуттів юної Олени, котра невдовзі створила сім'ю з іншим.

Пам'ятний знак Григорію Сковороді
сmt. Валки Харківської області

1 грудня 2017 року відбулося урочисте відкриття пам'ятного знаку знаменитому українському філософу Григорію Сковороді у м. Валки.

м. Барвінкове Ізюмського району Харківської області

Побував і тут великий праведник-просвітитель Григорій Сковорода, який у 1781 році поселився на пасіці у дворецькому лісі під Чумацькою горою. Інколи він співав у церкві й своїм прекрасним голосом вражав тих, хто молився.

сmt. Великий Бурлук Куп'янського району Харківської області

Будинок Донець-Захаржевських–Задонських знаходиться на високому місці західніше моста через р. Великий Бурлук. (Назву «Бурлук» дали татари – «бруд», «грязюка»). Розташований перпендикулярно до річки. Це – дім, будівництво якого розпочав Андрій Якович Донець-Захаржевський (знайомий Сковороди) у 1790-х рр., а завершив 1835 р. генерал Воїн Дмитрович Задонський, герой війни 1812 р. Дім Донець-Захаржевських, у якому бував філософ, знаходився дещо північніше, над високим правим берегом річки, і виходив фасадом на неї. Зараз тут стоять майстерні. Північніше нинішнього будинку знаходиться вищезгаданий обеліск. Внизу зберігся ставок

поміщицьких часів.

Будинок Донець-Захаржевських–Задонських двоповерховий, дерев'яний (глинобитні стіни, обшиті дошками), з цегляним цокольним поверхом, де знаходилися панські стайні. Звідти до церкви веде підземний хід, у якому місцеві діти знаходили срібні монети.

Кімнати нижнього поверху (парадні) – з високими стелями; в них подекуди збереглися дерев'яні карнизи. Кімнати другого поверху значно нижчі (там жила прислуга). З обох довгих сторін входи з портиками.

Донець-Захаржевські - один з найзнатніших родів Слобожанщини. Засновником його був харківський і ізюмський полковник Григорій Донець, ушавлений своїми перемогами над татарами. Він претендував на спорідненість зі знатним польським

родом Захаржевських. Його син, ізюмський полковник Костянтин Донець-Захаржевський у 1680 р. заснував садибу в Великому Бурлуці. Саме ця садиба стала одним з улюблених місць народного мудреця Григорія Сковороди, а її співвласник Яків Михайлович Донець-Захаржевський, правнук Костянтина – другом філософа.

1785 р. Великим Бурлуком володіли Анастасія Лаврентіївна, вдова полковника Михайла Михайловича Донець-Захаржевського, і їх сини: Яків (майор), Іван, Микола (капітан) та Костянтин. Садиба була багата: майже 2000 десятин орної землі, ставки, сад, млин, шинки, кінський завод, 36 скотарських хуторів [26]. Яків мав синів Олександра, Володимира і Андрія. Він подовгу жив у Петербурзі, там же навчалися і служили його старші сини [34].

Зв'язок Григорія Сковороди з Великим Бурлуком вперше засвідчений його листом до найближчого друга і учня М.І. Ковалинського, написаним у червні 1764 р. Філософ збирається побувати «в Бурлуках», якщо там буде Ковалинський. 20.XI 1778 р. Сковорода шле з Бурлука листа до І.Г.Диського. 1783 р. він пише тут філософський твір «Брань архистратига Михаила со Сатаною». У вересні 1784 р. Ковалинський шле з Петербургу гостинці вчителю через Я.М. Донець-Захаржевського, домовляється з останнім про придбання маєтку на Слобожанщині. 7.XII 1787 р. він шле з Гусинки на Куп'янщині Донець-Захаржевському листа і рукопис – автограф свого курсу лекцій «Начальная двѣрь ко христiанскому добронравiю». У лютому 1788 р. Ковалинський знов шле гостинця Сковороді через дітей Я.М. Донець-Захаржевського. 23.IX шле листи Г.І. Ковалинському та О. Базилевичу, 31.XII

– Я.Правицькому. Зиму 1788–1789 рр. мислитель проводить тут же. 13.IV.1790 року він присвячує Я.М. Донець-Захаржевському свій вільний переклад твору Плутарха «Про старість». 10.VI надсилає з Бурлука листи Є.Є. Урюпіну та П.Ф. Піскуновському, 2.VII – знову Є.Є. Урюпіну. 30.V 1792 р. просвітитель одержує в Гусинці лист Ковалинського, переданий через дітей Я.М. Донець-Захаржевського [14].

Отже, перебування Сковороди у Бурлуці засвідчене (з перервами) протягом 14 років (1778–1792). Це було одне з найулюбленіших місць філософа. Він цінував чудову природу цієї місцевості, можливість працювати в тиші, на самоті. За зізнанням самого поета, він вважав кращою за Бурлук лише Вільшанську Іванівку, де й скінчив своє земне життя [17]. Я.М. Донець-Захаржевський у стосунках зі Сковородою виявив себе як людина висококультурна, здатна зрозуміти і оцінити філософські твори мислителя, якому він зумів створити чудові умови для плідної роботи.

Наприкінці життя Яків Михайлович був паралізований, втратив рух і мову. Про нього турбувався наймолодший син Андрій, заради цього залишивши службу. Довгий час він покійно зносив нелюбов хворого батька і зневагу кріпака-управителя. Та одного разу, коли Андрій попрохав у батька дозволу перебудувати садибу, рука старого ожила і той благословив задум сина. Яків Михайлович помер 1801 р. Володимир Якович повернувся до Бурлука і разом з братом став впорядковувати маєток. Величний дерев'яний двоповерховий будинок в стилі ампір був завершений у 1835 р. героєм війни 1812 р. генерал-лейтенантом Воїном Дмитровичем Задонським – чоловіком дочки Андрія Яковича Єлизавети. Кам'яні служби споруджені ще Яковом Михайловичем. Турботами ж Андрія Яковича була створена церква Преображення (ймовірно, за проектом А.М. Вороніхіна). Г.К. Лукомський захоплено описує її як подобу античного храму серед слобожанських степів. А.Я. Донець-Захаржевський при цьому виявив велику побожність, безкорисливість і художній смак, прохаючи майстрів працювати заради Бога, а не грошей [19].

Володимир Якович помер 1824 р., Андрій Якович – 1839 р. Після цього маєток перейшов до Задонських. Ця родина, як і споріднена з нею родина Неклюдових, відзначалася любов'ю до книг, зокрема, релігійно-містичних. Цікавою історичною пам'яткою є опубліковані 1907 р. спогади Катерини Василівни Задонської – онуки відомого містика і антиквара М.В. Неклюдова. Останній, в свою чергу, був одружений з дочкою Я.М. Донець-Захаржевського Катериною. Вражений її смертю, він пішов у мандри. Володимир Якович заледве розшукав його у Соловецькому монастирі і умовив повернутися до рідних. Дві дочки Неклюдова виховувалися в Бурлуці, а син Василь – на Сумщині, в Прасковії Михайлівни Штерич, уродженої Донець-Захаржевської. В.М. Неклюдов (батько мемуаристки) навчався у Царськосільському ліцеї і одружився з Варварою, дочкою перекладача і історика Івана Федоровича Богдановича та племінницею поета Іполита Федоровича Богдановича. Чоловіком К.В. Неклюдової став Андрій Воїнович Задонський [6]. Власне рід Донець-Захаржевських вимер 1871 р.

Останні власники маєтку (Задонські) були вбиті повсталими селянами 1919 року. А через кілька місяців у розгромленій садибі полковник білої армії Ф.А. Ізенбек знайшов таємничі дерев'яні дощечки, пізніше названі «Велесовою книгою». К.В. Задонська про них не згадує, але, за свідченням К.Безобразової-Звенигородської, вони були в маєтку ще до революції [26]. На нашу думку, самі дощечки (зниклі 1941 р. у Брюсселі) були створені на початку XIX ст. відомим колекціонером і підроблювачем давньослов'янських рукописів О.І. Сулакадзевим, існуючий же текст «Велесової книги» в основному належить її першому досліднику Ю.П. Миролубову. Книга, однак, не перестає від цього бути визначною пам'яткою слов'янської культури [34]. Існує гіпотеза (поета І.Кобзева) про знайомство Сковороди з цією книгою. Однак, попри певні паралелі між нею і творчістю Сковороди (багата міфологічна символіка, повага до язичницької традиції), в останній немає елементів, характерних лише для «Велесової книги» (система «Яв–Нав–Прав» та ін.) [15].

Власники садиби у Великому Бурлуці (Донець-Захаржевські і Задонські), що володіли нею з кінця XVIII до початку XX ст., були людьми високої культури, цінителями літератури, мистецтва, старовини. У цьому не можна не вбачати благотворного впливу Григорія Сковороди, що всюди полишав за собою ауру високої духовності, любові до знань і поваги до минулого.

Пам'ять про філософа серед бурлучан жива. Саме тут існує легенда, що дорогою із Гусинки в Бурлук, пан догнав Сковороду і запросив у карету. А мандрівник відмовився, мовляв, швидше вас буду в Бурлуці. Так і сталося. Почався дощ, Сковорода роздягнувся, склав одяг у торбинку, а по закінченню дощу одягнув усе сухе та й рушив далі. По дорозі догнав карету, яка загрузла в баюрі. (Подібна легенда існує і в Воронежській області, на Острогожчині, де запрошує у карету полковник Тевяшов, з яким філософ був знайомий і присвячував йому свої твори; ще один варіант легенди приурочує подію до Вільшанської Іванівки).

Великобурлуцький районний музей має краєзнавчий профіль. Його експонати розкривають історію краю, є першоджерелом знань про заняття, культуру, побут жителів Великобурлуччини протягом декількох століть

У самому музеї вражає його насиченість найрізноманітнішими експонатами від епохи бронзового віку до нашого часу, але особливу увагу приділено предметам XVIII віку – періоду життя Григорія Сковороди. Це і вулик-дуплянка, і одинарне ярмо, і дзеркало, і орган. Останні два експонати походять з будинку Донець-Захаржевських (пізніше їх родичів Задонських). Погляди буквально прикіпають до органу, бо це так званий малий орган – рідкісний нині інструмент. Саме на такому органі грав Григорій Сковорода, коли проводив репетиції хору учнів Харківського колегіуму, про що він згадує у листі до М.І. Ковалинського (вересень 1762 р.) .Можливо, на подібному інструменті виконував композитор і поет власні твори і в будинку Донець-Захаржевського. Інструмент німецького виробництва, що видно з літер на ручках наладки. Автор та дата виготовлення невідомі.

Дзеркало ж було одним з улюблених символів Сковороди. У багатому поміщицькому домі Донець-Захаржевських, напевно, було чимало дзеркал. У листі-присвяті Якову Михайловичу до перекладу «Книжечки Плутарховой о спокойствии души» він пише: «пріимите милостиво от человеѣка, осыпаннаго Вашими милостями и ласками, маленькій сей, аки лепту, дарик, маленькое зеркальце благодарности» [15]. Слід зазначити, що народний мудрець ніколи не опускався до лестощів і жебракування. І твори свої присвячував лише людям, яких вважав гідними поваги і здатними сприйняти його думки.

Цікавим експонатом є іграшкове ярмо. У такі ярма селянські діти запрягали котів та цуценят. Сковорода вважав таку гру ознакою «сродності» до хліборобської праці.

Пам'ять про народного мудреця живе, як і жила, серед куп'янських степів та лісів, у серцях людей освічених і простих.

Григорій Сковорода і родина Земборських

Земборські були у XVIII ст. типовою родиною слобожанської старшини. Не сягаючи таких висот, як Ковалівські або Донець-Захаржевські, вони, однак, займали надійні позиції в тодішній суспільній ієрархії. Михайло Земборський служив сотником і полковим осавулом (до 1733 р.). Його син Іван служив з 1731 р., був підпрапорним, сотником, полковим осавулом Харківського полку. Відбивав татарські наскоки, брав участь у війнах з Туреччиною та Прусією. Другий син, Федір був сотником, третій, Василь – підпрапорним (до 1759 р.). Син Василя Іван (нар. 1754 р.) навчався у Харківському колегіумі [14, 100–101, 247, 337–338, 443]. Ісайя Земборський (п. 1788 р.) був ігуменом Сіннянського Покровського монастиря [34, 107]. Ліквідація слобідського козацтва не погіршила суспільного становища Земборських. Іван Михайлович став капітаном, ще один його брат, Григорій – прем'єр-майором і предводителем дворянства Харківського повіту [2, 85]. Земборські володіли у цьому повіті

слободою Земборовкою, селом Окоп, рядом хуторів і пустошів, мали двір у Харкові [5, 65; 9, 39–42, 45, 48–49, 87–88, 91–92].

З цією родиною і пов'язала доля народного мудреця Григорія Сковороду. Іван Васильович Земборський був його учнем у колегіумі [19, 164].

Вигнаний 1769 р. з колегіуму, філософ розпочав мандрівний період свого життя з того, що оселився в маєтку Земборських - Гужвинське. Тут, на пасіці серед лісів, у 1769–1771 рр. були створені перші філософські трактати Сковороди «Наркісс» і «Асхань» та перша половина «Басен Харьковских» [26, 1, 107, 201; 7, 2, 460]. Трактати присвячені проблемам самопізнання, діалектики зовнішнього і внутрішнього, сутності і явища. Великий гуманіст учив людей шукати в самих собі істинну, кращу натуру. Байки у влучній, дотепній формі відбивають широке коло філософських та суспільно-етичних думок мислителя. 1780 року мислитель жив у Сіннянському монастирі (нині с.Писарівка Богодухівського р-ну). Тут він створив трактат «Жена Лотова», присвячений символічному тлумаченню Біблії, та останню, 30-у пісню циклу «Сад божественних пісень». Щоправда, ігуменом тоді був не Ісайя Земборський, а родич поета Іустин Звіряка [26, 1, 89; 7, 2, 32]. Тому зв'язки Ісаї зі Сковородою можна лише припускати. Мислитель любив Земборських «за добродушіє их» [26, 2, 460]. Приязні відносини з хазяїнами Гужвинського сприяли його творчості. Підтримує він зв'язки з Земборськими і пізніше. 21 лютого та 10 травня 1779 р., через десятиріччя, він пише з Гусинки на Куп'янщині два листи Василеві Михайловичу Земборському [26, 2, 399–402]. Втішаючи немолоду вже людину, що страждала від хвороб, мислитель закликає дбати не про минуше, тілесне, а про вічне, духовне. Він говорить про самопізнання та внутрішню, істинну людину. Ще через 8 років, 23 січня 1787 р., Сковорода пише з тої ж Гусинки до Івана Васильовича Земборського [26, 2, 405–406]. Філософ втішає колишнього учня, що зазнав життєвих труднощів. Доводить, що тілесні випробування ведуть до внутрішнього вдосконалення, труднощі – до щастя. Думки, викладені в листах, перегукуються з ідеями написаних у Гужвинському

трактатів. Видно, що Василь та Іван Земборські були людьми, духовно близькими народному мудрецеві.

Де ж знаходилося Гужвинське? Для сковородознавців це є загадкою.

Сам Сковорода вказує, що писав «Асхань» в Земборських лісах в 10 верстах від Харкова. Д.І. Багалій вбачав Гужвинське в хуторах Лопанському та Луговому, що належали 1773 р. Іванові та Григорієві Земборським [2, 85]. А.М. Ніженець шукала ці ліси поблизу від Дергачів [19, 129]. Л.О. Махновець вважав, що Гужвинське – це хутір Гужви, що нині входить (разом з хуторами Безруки і Бережний) до складу с. Безруки [17, 212]. Але ж ці хутори знаходилися північніше Дергачів, за 18–19 верст від Харкова! Краєзнавець Юрій Ранюк відзначає, що 1780 року існував західніше Прудянки хутір Земборовський. Але це вже в 25 верстах від Харкова. Дослідник особисто пройшов від Прудянки до Дергачів. Біля Прудянки і Безруків великих лісових масивів немає, не відзначені вони тут і в атласі Харківського намісництва 1780 року. Такі масиви тоді були біля Дергачів і південніше них. Там Ю. Ранюк і пропонує шукати Земборські ліси і Гужвинське [23]. Звернемося ще до одного джерела – «Экономических примечаний на Харьковский уезд» 1782 р. У них докладно описані всі села і хутори повіту і вказані їхні власники. Якраз за 10 верст від міста знаходилося село Окоп.

Воно належало Земборським – Івану Михайловичу, Василю Михайловичу та Уляні Юріївні (вдові сотника, певно, Федора Михайловича). Приналежність сусідніх хуторів Гусавинського (Гужвинського?) і Рогозянського не уточнюється, вказано лише, що вони влаштовані поміщиками лише для скотарства. Північніше, в 13 верстах від Харкова знаходилося село Луг майора Григорія Михайловича Земборського та пустоші Бондарівська і Підгорівська капітанші Катерини Герасимівни Земборської. Південніше, в 8 верстах – хутір Луговий, що вже перейшов до поміщиків Квіток. Хутір Лопанський (17 верст від міста) теж належав вже не Земборським, а Краснокутським. Біля згаданих селищ знаходилися сади, ліси та «небольшие пчелиные заводы» [15, 39–46].

Отже, є всі підстави шукати Гужвинське саме у цьому родовому гнізді Земборських, біля нинішнього селища Мала Данилівка. Колишнє с. Окоп нині складає його північно-західну частину. На північний схід від неї знаходиться лісовий масив, що міг в давнину поширюватися ще південніше. У ньому, ймовірно, і знаходилося місце натхнення Григорія Сковороди.

У Гужвинському лісі Сковорода написав і свій перший великий твір — філософський діалог під назвою «Нарцис. Розмова про те: пізнай себе». Цей діалог, що його Сковорода охрестив своїм «первородним сином», історики філософії назвуть перегадом першою пам'яткою оригінальної філософської думки в східних слов'ян. Мабуть, те, що перший філософський твір Сковороди присвячений якраз темі самопізнання, — річ символічна, бо самопізнання здавна заведено трактувати як одну з найприкметніших рис української стежини осягнення реальності.

с. Сковородинівка Богодухівського (Золочівського) району Харківської області

Окрасою села та всієї Слобожанщини є Національний музей Григорія Сковороди. «Перлиною у вінку української духовності» називають його численні відвідувачі. Тільки у цьому музеєві є меморіальні речі, що пам'ятають мислителя та народного мудреця Григорія Сковороду.

Григорій Савич Сковорода – геніальний український філософ, мислитель, просвітитель і письменник. Його багатогранна філософська і літературна творчість – остання ланка в перехідному періоді від давньої української літератури до нової. Цілісність постаті Г.С. Сковороди, його потужний інтелект, духовна незалежність, нерозривність слів і діла привертають до нього все нові і нові покоління шукачів істини.

Григорій Сковорода в останні роки свого життя (1790–1794) неодноразово перебував у Вільшанській Іванівці (з 1923 р. – Сковородинівка), де гостював у маєтку Андрія Ковалівського.

Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди
с. Сковородинівка Богодухівського (Золочівського) району Харківської області

У такому чарівному куточку Слобожанщини знайшов свій вічний спочинок геній українського народу, наш Діоген – Григорій Варсава Сковорода.

Сам Сковорода тлумачив своє життя як екзистенційну мандрівку. У діалозі «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною» філософ змальовує самого себе таким: «Он шествует со Жезлом веселыми ногами и мѣстами и спокойно воспѣвает: «Пришлец аз есмь на Землѣ, Не скрый от мене Заповѣдей твоих».

Воспѣвая, обращает Очи то на Десно, то на Лѣво, то на весь Горизонта. Почивает то на Холмѣ, то при Источникѣ, то на Травѣ зеленѣй. Вкушает пищу безпритворную, но сам он Ей, как искусный Пѣвец простой Пѣснѣ, придает вкус. Он спит сладостно и тѣми же Божіими видѣніями во снѣ и внѣ сна наслаждается. Востает завтра свѣж и исполнен Надежды, воспѣвая Исаѣевскую Пѣснь: «Взалчут Юнѣйшіи, и утрудятся Юноты и Избранныи не крѣпцы будут. Терпящіи же Господа обновлят крѣпость. Окрилатѣют, яко Орлы. Потекут и не утрудятся. Пойдут и не взалчут». День Его – вѣк ему, и есть, яко Тысяща лѣт, и за тысящу лѣт нечестивых не продаст его. Он по Міру паче всѣх нищій, но по Богу всѣх богатѣе. И что лучше, как «Веселіе Сердца живот Человѣку»? Жезл его есть Господь страстей и вождельнѣй его, и радости его никтоже возмет от его. Достал он сей Мир не якоже Мір доставать обыче. Он возлюбил Путь и Славу Божію. Сей есть истинный Мир и Живот вѣчный, а вѣсть его – Благовѣстіе. «Да слышит Земля Глаголы Уст моих!» Сей Странник бродит ногами по Землѣ, Сердце же Его с нами обращается на небесѣх и наслаждается» [24, с. 836–837].

Григорій Сковорода з любов'ю пише про господаря і садибу Іванівську: "Ныне скитаюся у моего Андрея Ивановича Ковалевського. Имам моему монашеству полное упокоеніе, лучше Бурлука. Земелька его есть нагорная. Лѣсами, садами, холмами, источниками распещрена. На таком мѣстѣ я родился возлѣ Лубен... ничего мнѣ не нужно, как спокойна келія, да наслаждаюся моєю невѣстою... Бібліе!" (лист Сковороди Г.С. до Ковалинського М.І. від 26.IX.1790 р.) [24, с. с.1185].

Різні за станом і вдачею люди володіли протягом майже двох століть селом Пан-Іванівка і старовинною садибою в ньому. Та лише ті з них заслужили вдячну пам'ять нащадків, хто дбав про великого генія України – Григорія Сковороду – за його життя або хоча б після смерті.

У 1922 р. жителі села на загальних зборах вирішили перейменувати село на Сковородинівку, створити меморіальний парк-заповідник Г.С. Сковороди і

встановити пам'ятник. Так почалося формування в селі меморіального комплексу мислителя.

З нагоди відзначення у 1972 році 250-річчя з дня народження мислителя створено державний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди, якому передано територію садиби Ковалівських.

Враховуючи діяльність літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди з вивчення і популяризації наукової та творчої спадщини видатного українського філософа, просвітителя й письменника, а також особливу роль Музею у збереженні сквородинівських меморіальних місць, Указом Президента України 18 червня 2008 року музею було надано статус національного.

Сьогодні обласний комунальний заклад «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди» активно проводить науково-методичну, експозиційну, просвітницьку та культурно-масову роботу.

РОЗДІЛ 3.

УНІКАЛЬНІ ЕКСПОНАТИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ Г.С. СКОВОРОДИ

У музеї зібрані експонати, що висвітлюють життя і творчість просвітителя, історію вивчення і вшанування його в Україні й у світі.

Заслужують розповіді експонати, які належали Григорію Сковороді, зокрема: годинник, скрипка, стародруки...

«Одна з найтяжчих втрат – це втрата часу», – так пише Григорій Сковорода своєму улюбленому учневі Михайлу Ковалинському. Час для нього є однією з найцінніших філософських категорій, без якої філософ не мислив існування ані духовного, ані матеріального, прямуючи «із часу у вічність». За Сковородою, час – це ритм всесвіту, міра руху небесних кіл, основа гармонії світу. Час структурує цей світ, будучи основою його єдності: філософ говорить про єдиний ритм руху планет, часових машин і... людського співу. Не витрачати час намарно, а кожную мить використовувати з користю, усвідомлювати, що в доконечному людському існуванні існує тільки шлях до вічності, але саме життя не є вічним. Філософ стверджує: «На майбутнє ми сподіваємось, сучасним нехтуємо: ми прагнемо до того, чого немає, а нехтуємо тим, що є, так, ніби те, що минає, може повернутись назад або напевно мусить здійснитись сподіване».

Саме тому одним із найцінніших експонатів Національного музею Григорія Сковороди є срібний годинник, який належав українському Першорозуму. Коли було засновано музей у Сковородинівці, цей коштовний експонат передав Чернігівський історичний музей. За висновками фахівців, годинник зроблено 1793–1794 рр. (наприкінці життя філософа) російською фірмою Євсевських, з деталей, виготовлених фірмою «Barwingsten» (Лондон). У 1989 році на внутрішній кришці годинника було виявлено напис «Отъ Григорія Варсавы Сковороды чрезъ Стефана Гречину». Кому саме було призначено цей дарунок – до цього часу невідомою. Зрештою, і постать самого

Гречини розпізнана не достеменно. Вважається, що це може бути Стефан Гречина (Георгій Гречка) – священик, викладач Переяславського колегіуму, в якому Григорій Сковорода викладав свого часу курс поетики.

У музеї навіть розроблена спеціальна програма «Виставка мандрівного експонату» із показом годинника та тренінгом із тайм-менеджменту, під час якого навчають цінувати час і правильно його розподіляти, а також розповідають, чому Григорій Сковорода описує й порівнює різноманітні годинники – грецький годинник, клепсидру – водний годинник, сонячний годинник.

Що ж ще залишилося від Григорія Сковороди? Що є в музеї такого, чого торкалися його руки? Збереглася скрипка, на якій грав філософ. Її музеєві передали нащадки Якова Правицького – священика з харківського села Бабаї. У його домі Сковорода часто відпочивав після своїх мандрівок, тут, зрештою, він почав свій цикл Харківських байок, із яких у більшості людей і починається знайомство із творчістю Григорія Савича.

Тут, у Бабаях, філософа завжди чекав не тільки сердечний прийом господаря, а й листи, подарунки, посилки від друзів. Сюди надсилали й окуляри, які неможливо було дістати в Харкові, і сир пармезан, і вишукані музичні інструменти (скрипку й флейтаверс), знаючи, що до Правицьких Сковорода зазирне обов'язково. Варто зазначити, що сам господар маєтку

зберіг і переписав чимало творів мислителя. У своєму листі з дому Правицьких філософ зізнається: «У друга нашего бабайского іерея Іякова Правицкого все мои творения хранятся. По мне бы они давно пропали... А я не точію апографи, но и аутографи раздал, раздарил, расточил».

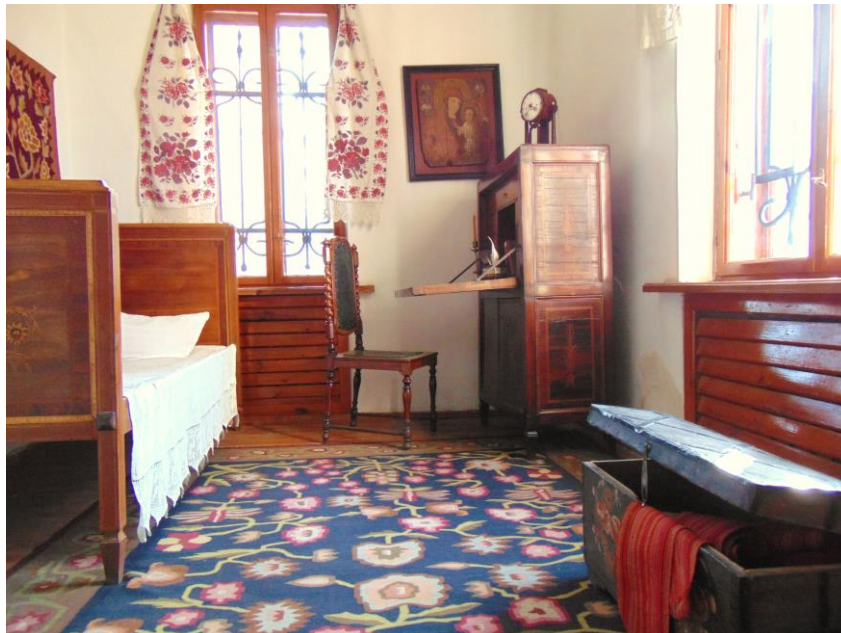
Музика – це невід’ємна частина філософії Сковороди. Він навіть деякі свої твори називає симфоніями, пояснюючи: «Сімфонія – сиречь сочетание божественных слов с последующим стихом».

Основою духовного життя Сковороди, його творчого натхнення була сама Біблія. Живучи у маєтку Андрія Ковалівського у Вільшанській Іванівці, він пише листа до свого друга в Петербург, у якому називає Біблію «голубицею», «невестой невестною», «сладчайшим органом». Він настільки любить Біблію, що називає її «Богом», говорить, що вона створена Богом і що його вірші «прозябають» із зернят Святого Письма. І в кінці листа зізнається, що народився для того, щоб тлумачити Біблію. Слово «Бог» зустрічається у творах Сковороди більше 2,5 тис. разів, не рахуючи слів «Господь», «Ісус Христос». Це свідчить про те, що Сковорода був не лише великим філософом, але й видатним європейським богословом.

Безперечно, на чільному місці у музеї – стародруки, які розповідають про барокові часи та про ту лектуру, що її засвоїв у Києво-Могилянській академії

Григорій Сковорода. Приміром, є тут і «Требник» Петра Могили, і «Євангеліє» 1694 року видання.

Є у музеї й скриня родини Ковалівських, якої торкалися руки Сковороди. У кімнаті, в якій філософ відійшов у вічність, зібрано речі XVIII ст. – дерев'яне ліжко, секретер, слобожанська ікона...

У цій кімнаті Сковорода жив восени 1790 р., а також прожив тут останні місяці свого життя навесні та восени 1794 р. У квітні 1794 господар маєтку, Андрій Ковалівський, запрошує з Харкова художника Лук'янова, який пише портрет філософа. І сьогодні в експозиції музею можна побачити цей чи не єдиний прижиттєвий образ Григорія Сковороди.

Філософ живе у Вільшанській Іванівці (так називали Сковородинівку до 1922 року) до середини серпня, а потім вирушає до улюбленого учня – Михайла Ковалинського – у село Хотетове Орловської губернії. Можливо, саме у ці три тижні Михайло розпитав у свого вчителя те, чого не знав про нього, щоб описати у своєму творі «Жизнь Григорія Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусь».

Михайло Ковалинський, улюблений учень і біограф Сковороди, писав: «Коло наук, що їх викладали в Києві, здалося йому недостатнім. Він захотів побачити чужі краї. Невдовзі випала така нагода, і він скористався нею з великою охотою. Від двору був відряджений в Угорщину до Токайських садів

генерал-майор Вишневський, який хотів мати церковників, здібних до служби та співу, для тамтешньої православної церкви. Сковорода, відомий обізнаністю в музиці, голосом, бажанням побувати в чужих краях, розумінням деяких мов, був хвально представлений Вишневському, і той узяв його під опіку».

Так у 1745 році розпочалася для Сковороди мандрівка дорогами Європи. Із Києва через Львів і Жовкву, Пшеворськ, Кросно, Дукельський перевал – Кошіце – Шарошпатак – і до Токаю.

З дозволу й за матеріальної підтримки Федора Вишневського Сковорода

їздив до Відня, Офена, тобто Буди, Пресбурга, тобто Братислави, та деяких інших довколишніх міст, де спілкувався з ученими людьми.

А от Густав Гесс де Кальве говорить, що Сковорода «подорожував Польщею, Пруссією, Німеччиною й Італією,

куди його супроводжували нестатки й зречення всіх благ. Чисте, чуйне й прихильне до всього прекрасного серце – то було все, що він мав».

Сьогодні, у маленькому українському селі, у Національному музеї Григорія Сковороди, майорять прапори тих країн, які збагатили інтелектуально, дали бажані знання й досвід Григорію Сковороді: Республіка Польща, Угорщина, Словацька Республіка, Республіка Австрія, Федеративна Республіка Німеччина, Італійська Республіка.

Церемонія підняття прапорів та відкриття алеї «Європейське коло Сковороди» відбулась з нагоди 295 роковин від дня народження мудреця у 2017 році.

ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди» містить низку пам'яток першочергового значення, пов'язаних із життям та діяльністю великого українського філософа, поета, мислителя Григорія Сковороди. Це будинок, де він провів останні роки і помер, 700-літній дуб-велетень, пам'ятник Григорію Сковороді роботи скульптора Кавалерідзе, криниця з джерельною водою, могила філософа, скульптурна алея «Філософія серця».

Зважаючи на цінності музею – меморіальність, відкритість, комплексний підхід, працівники музею формулюють свою місію таким чином: «Розповідаючи про життя Сковороди, ми робимо філософію доступною і насущно потрібною; знаходимо нові підходи і пропонуємо відвідувачам способи досягнення душевного миру, розуміння сродної праці та щастя; вчимо жити за Сковородою і досягати мети. Музейний простір – це простір, де історія оживає. Розвиваємо подієвий туризм, актуалізуємо минуле і формуємо майбутнє».

Якими б шляхами не йшов духовний розвиток України, – цей розвиток повинен раз у раз звертатися до тих центральних епох у духовній історії України, що витікають із самобутності українського народу. При цьому необхідно постійно звертатися до постаті Сковороди, бо ця постать безумовно надалі буде притягати до себе все більше уваги. Прийшов, здається, час, коли Сковорода може стати вагомим об'єктом дослідження, як типовий представник українського духу. Адже зростає увага до тих саме течій духовної історії, з якими найтісніше був пов'язаний Сковорода.

Протягом існування музею прахові великого філософа поклонилися сотні тисяч відвідувачів. До цього часу у пам'яті людській, у своїх творах живе геній Сковороди, дорогий кожному жителю планети, чий корені впилися в історичне минуле нашого народу, нашої України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л.А. Г.С. Сковорода: опыт метафизики странствования // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 9–17.
2. Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
3. Багалій Д.І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. - Друге, виправлене вид. — К. : Орії, 1992.
4. Багалій Д.І. Історія Слобідської України.-Харків.-1993.
5. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования. – Т.1. – Х., 1993.
6. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. – К., 1992.– 472 с.
7. Булгаков М. Жизнь господина де Мольера. – Москва. – 1962.

8. Галинская И. Л.. «Мастер и Маргарита». Не свет, а покой. [Електронний ресурс] - Режим доступу: [http:// ilgalinsk. narod.ru/zagad/z_2svet.htm](http://ilgalinsk.narod.ru/zagad/z_2svet.htm)
9. Гетьманець М. Ф. Сковорода Григорій Савич: [Біоґр. довідка] // Літературна Харківщина: Довід. – Х., 1995. – С. 290 – 293.
10. Григорій Сковорода. Вибрані твори. – Харків. – 2007.
11. Григорій Сковорода. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – Київ. – 1983.
12. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів у двох томах. – К.: Наукова думка. – 1973
13. Гудзований І. “У моїй любій Гунгарії...”// Голос України. –1998. 11 квітня. -10 с..
14. Еліта Слобідської України: Списки козацької старшини 60-х років XVIII століття.– Х., 2008.
15. Экономические примечания на Харьковский уезд 1782 г. – Х., 2006. - 2 с.
16. Культурна спадщина Слобожанщини/Збірка науково-популярних статей. Випуск 25, -Х., 2011, Видавництво Курсор, с.208-210.
17. Махновець Л. Григорій Сковорода: Біографія. – К., 1972. – 255 с.
18. Ніженець А.М. Г.С.Сковорода. Заповідні місця на Харківщині. – Харків, 1969.
19. Ніженець А. М. На зламі двох світів: Розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум. – Х., 1970.
20. Переяславські Сковородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка: зб. наук. праць / За заг. ред. М. П. Корпанюка. – Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2015. – Вип. 3.
21. Поліщук Т.В. Нарис «Валківське кохання Григорія Сковороди»/ Конкурс ім.О.С.Масельського на кращий літературний твір, 2013.
22. Путятін В. Д. Пам'ятки монументального мистецтва Слобожанщини.– Х.: Курсор, 2011.
23. Ранюк Ю. Слідами Сковороди // Прапор. – 1989. – № 2. – С.139–143.
24. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011.

25. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.
26. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – Т. 1–2. – К., 1973. – 531, 574 с.
27. Срезневский И.И. Майор, майор!// Московский наблюдатель. – 1836.- ч.6.- С.205-238, 435-468, 721-736.
28. Срезневський Ізмаїл. Майоре, майоре! Оповідання з життя Г.Сковороди. Редакція й вступна стаття А. Ковалівського. – Харків.- 1930.
29. Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. — К. : Дух і літера, 2017.
30. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Леонід Ушкалов; худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. — Харків: Фоліо, 2019.
31. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарій. - Харків, «Майдан», 2004.
32. Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
33. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Леонід Володимирович Ушкалов ; худож.-оформ. Є. В. Вдовиченко. – Харків : Фоліо, 2019. – 122, [1] с., [4] с. вкл. іл. – (Знамениті українці).
34. Филарет (Гумилевский Д. Г.) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3-х тт. – Т. 1. – Х., 2006. – 332 с.
35. Хоткевич Гнат. Григорій Савич Сковорода (український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків, 1920.
36. Шерстнюк В. П., Малис О. М., Чаплигін О.К. Газета «Соціалістична Харківщина»/ Стаття «Благословенними слідами», 1972.
37. Щоденна всеукраїнська газета «День», № 204. Відкриття пам'ятника Григорію Сковороді у Люблянці (Словенія), 2016.